

## ЛУЧА МИКРОКОЗМА

(превод на јапански Казуо Танака, Хироши Јамазаки Вукелић)

**Зоран Живковић**, председник УО Његошеве задужбине

### ПРИПАДАМО КУЛТУРИ И ТРАДИЦИЈИ ЊЕГОША И АНДРИЋА

Дозволите ми на почетку да још једном изразим поштовање према овом сајму, према „Тргу од књиге“, према Херцег Новом који и даље на један врло оригиналан начин сваке године представља једно од најлепших места за потврђивање значаја књиге, културе и цивилизације уопште, не само на овом најужем простору.

Вечерас сведочимо поново о највећем пјеснику нашег језика. Тај термин или ту синтагму употребио је један значајни житељ Херцег Новог; он је био наравно и житељ других градова, пре свега Београда, али одкако је Иво Андрић одлучио да живи у Херцег Новом, овај град је добио посебне и сада свима знане атрибуте. И управо тај Иво Андрић који је Нобеловом наградом просто отворио могућност да се једна мала земља и један мали језик, каква је била ондашња Југославија, уврсти у ред значајних и културних и цивилизацијских земаља; он је мимо својих дела највише текстова написао о Петру II Петровићу Његошу. Сем што га је назвао најзначајнијим и највећим песником нашег језика, он је употребио и такође важну синтагму за оне који покушавају јунговски да утврде шта је то колективно несвесно а повезује нас; он је Његоша назвао „трагичким јунаком косовске мисли“.

А кад у Херцег Новом говоримо о Његошу онда не можемо заобићи онај простор између Игала и самог Новог – Топлу где је и одакле је Петар II - Раде Томов, најпре као дечак спуштајући се одозго са Цетиња угледао први пут тај отворени свијет и, вероватно, управо ту доживио најважније тренутке који су били судбоносни за његов даљи развој као човека, владике и писца који је постао највећим песником нашег језика. Управо ту, код Јосифа Троповића одиграло се оно што је било за њега судбоносно. То судбоносно касније је представљао сусрет са секретаром његовог стрица Петра I, Симом Милутиновићем Сарајлијом који се овде помиње, и те звездане подловћенске ноћи у којима је Сима Милутиновић просто урадио корак даље од Јосифа Троповића, да би се Петар II поново вратио Боки и, имајући овде значајне и занимљиве и за њега такође важне сусрете са познатим учитељем Зоном који је дошао из Трста са својом супругом. Ти сусрети били су Његошев додир са тадашњим променама у Европи и са тим рационализмом који се појавио са Дидроом, са Зоном и другима, и они су били очито у једном броју часописа „Грлица“ где је Његош својом новом поезијом показао колико му је значајан био сусрет са Зоном који се такође овде у Боки одиграо.

Али, говорити о Његошу у Његошевој земљи помало представља Сизифов посао, и овај говор је можда могао почети и другачије. Наиме, оне исте године када је Иво Андрић добио Нобелову награду један млади Јапанац, Казуо Танака, кренуо је бродом најпре према Југославији, у намери да настави даље према Русији; желео је да преведе руске класике. Ступивши на тло тадашње



Југославије у Сплиту, у једној књижари, видео је велику слику Ива Андрића који је тада добио Нобелову награду, и одлучио је да се заустави.

Отишао је у Београд, стекао пријатеље, боравио је на студијама и одлучио и почео да преводи тада велике југословенске писце: Андрића, потом Булатовића, Брана Шћепановића, Киша... Тада су преведени први стихови Стевана Раичковића. Казуо Танака је на далеки језик велике и древне земље превео најзначајније писце наше културе. Једном приликом је Казуо Танака говорио да, без обзира на све то што је урадио и што је то било сасвим довољно и за многе институције, његова највећа жеља остаје да преведе „Горски вијенац“ Петра II Петровића Његоша.

Живећи у неким студентским домовима у Београду он је стално слушао и ослушкивао друге и многи су, када су желели кратко али заиста језгровито да нешто кажу, употребљавали одређене сентенце које су му преводили... Тада је први пут чуо и сазнао нешто више о Петру II Петровићу Његошу.

Намера да преведе „Горски вијенац“ била је пре свега судбоносна за формирање Његошеве задужбине 1996. године; тај трио – Казуо Танака, познати бард нашег издаваштва – господин Раша Дракуловић и Никола Дамјановић – дотада издавач, практично је био судбоносан за оснивање те Његошеве задужбине. Први њен посао, први њен чин је био рад на преводу „Горског вијенца“ на јапански, а у томе је са Танаком сарађивао од почетка господин Хироши Јамазаки Вукелић.

Када су завршили „Горски вијенац“ Танака је одлучио да наставе даље и да преведу и „Лучу микроkozма“. Ако је Његош у „Горском вијенцу“ поставио питање - ко смо ми, он је у „Лучи микроkozма“ поставио важно и значајно питање – ко сам ја. Они који проучавају Његошево дело обично могу да сведу то

на две важне значајке; Његош је био писац који се бавио историјском судбином Црне Горе и космичком судбином човјека. И ако је „Горски вијенац“ дело које се лакше може превести на традиције и културе које имају патријархалност у себи као важну и значајну традицију, онда је



за оне земље које имају хришћанство као важну културну претпоставку, „Луча микроkozма“ познато и блиско дело. У „Лучи“ Његош је на неки начин направио одређене реминисценције на најзначајније религиозне ставове, као што су Дантеова „Божанствена комедија“ и наравно „Изгубљени рај“ Милтона. Напомињем ово у овом тренутку зато што је врло важно рећи да су ови преводи, као и неки преводи које је Његошева задужбина у ових петнаестак година остварила,



показали колико је уствари Његош и светски писац, без обзира што се и у нас он често своди на ону врсту класика који обично свакој генерацији говоре оно што те генерације сматрају изузетним.

Међутим, преводи на шведски, на италијански, на шпански, преводи на јапански који је урадио тај тим Танака и Хироши Јамазаки Вукелић, и још неколико превода који су у току показују да је Његош заиста био писац који има своје место у савременој или традицији 19. века у светској или европској култури. И Његошева задужбина се управо и бавила рецепцијом Његоша према свету и оно што је урађено под руководством господина Николе Дамјановића, то је нешто чиме се могу и културне институције поносити, а не удружења као што су у нас – обично удружења грађана.

С обзиром на то да је ово јединствена прилика да нешто чујете о проблемима превођења овако деликатних и, за нас и за нашу културу значајних текстова, ја ћу само рећи да је господин Казуо Танака преводио заједно са Хирошијем „Лучу микрокозма“ у периоду када је његово здравље било прилично нарушено. Али, одлучио је да то заврши, чак је на крају боравио и у манастиру на Цетињу. Нажалост, није дочекао да види објављено своје дело. Пре смрти оставио је опоруку према којој је обред сахране обављен тако да је један део његовог пепела просут над Дрином у Вишеграду, зато што су преводи Андрића остали нешто што је просто био један наш велики тренутак у Јапану, а други део његових посмртних остатака расут је изнад Саве. Ја сам говорио у име Његошеве задужбине и господин Хироши Јамазаки Вукелић... Тог тренутка, а били су то тешки тренуци за ову земљу, а у нас нема лаких тренутака нарочито у последње две деценије, парафразирао сам једну чувену реченицу коју је митрополит Амфилохије изговорио на сахрани, једном лидеру у Србији... Рекао је да је у тренутку највећег понижења овог народа на милосрдан начин пружио руку свијету; ја сам парафразирао и рекао сам да је у тренуцима највећег притиска на овај народ један велики и значајан човек какав је Казуо Танака одлучио да се његов пепео проспе над Савом и над Дрином. То су тренуци када ви осетите, не само потребу да чувате његов завет, него схватате да припадате и култури и традицији оличеним у Његошу и у Андрићу и другим значајним писцима који нам дају снагу да, без обзира на проблеме и околности, размишљамо на начин како би можда и они размишљали, а то је да останемо верни себи и тада када је то највише угрожено...

**Хироши Јамазаки – Вукелић**, преводилац

## **НАШ ЈУНАЧКИ ДЕСЕТЕРАЦ - ЈАПАНСКИ ЧЕТРНАЕСТЕРАЦ**

Историјски извори говоре да је још 1620. године, један Јапанац, по имену Петро Хјосукe Кибе путовао млетачким бродом уз јадранску обалу према Венецији. Кренуо је за Рим, пошто је протеран из своје домовине јер је био хришћанске вере, која је у то време била забрањена у Јапану. Природно, његов брод је пловио поред црногорске обале, и тако је Кибе, самурајев син са острва Кјушу, највероватније био први Јапанац који је угледао врх Ловћена. Да ли је тада сазнао како се зове та света планина и земља подно ње? О томе можемо само нагађати. Једино је сигурно, није знао за Његоша, јер велики песник тада још није био рођен.

Триста четрдесет и три године касније, 1963. године, један млади студент из Јапана путовао је истим путем као и Хјосукe Кибе, бродом уз јадранску обалу.



Имао је тада 22 године и намеравао је да стигне у Београд где би провео неколико година на студијама. И он је видео црногорску обалу и врх Ловћена. Знао је нешто о Црној Гори, али не и о Његошу. Јер, у Јапану у то време, о њему није било много литературе. Једина књига на јапанском у којој је поменуто име црногорског владара из 19. века, била је „Историја Источне Европе“ коју је написао професор Тадајоши Умеда 1958. године. Уз Његошев портрет, било је само неколико редака текста, без помена о његовом књижевном раду. Прва књига у Јапану која је Његоша представила као књижевника издата је тек 1967. Ту се о Његошу говори као о „првом великом књижевнику Црне Горе и једном од утемељивача модерне српске књижевности“. Међутим, у објашњењу о самом „Горском вијенцу“ поткрала се и мала непрецизност: као главни јунак пева назначен је Карађорђе коме је дело посвећено! Такве и сличне грешке биће отклоњене тек 30 година касније, у текстовима професора Шигеа Курихаре и Казуа Танаке, истраживача који знају српски. Није чудно, према томе, што тај младић, док је задивљен са брода зурio у црногорске висине, није знао за Његоша, нити уопште слутио да ће једног дана постати преводилац „Горског вијенца“ и „Луче микрокозме“ на јапански. А тај младић, то сам био ја.

Идеја да се „Горски вијенац“ преведе на јапански потекла је од мог колеге и пријатеља, професора Казуа Танаке. Рекао бих да му је то била опсесија. Говорио ми је како су се његови пријатељи, док је Танака шездесетих година боравио у Београду као стипендиста југословенске владе, често служили изрекама и пословицама као „У добру је лако добар бити, на муци се познају јунаци!“, „Чашу меда још нико не попи, што је чашом жучи не загрчи;“, или „Ћуд је женска смијешна работа!“. А када приметите да њему ништа није јасно, увек би додали: „То су стихови из „Горског вијенца.“, или „Тако је говорио Његош“. Танака је онда чврсто решио да ће једног дана „Горски вијенац“ прочитати, не само на изворном српском него и на свом јапанском језику. И када је осетио да је време сазрело, обратио ми се да му помогнем у остваривању његовог животног сна. Рекао ми је: „Ти од мене боље знаш српски, а имаш и веће могућности да консултујеш стручњаке“. Нисам имао куд и прихватио сам његову понуду да делимо преводилачке муке и радости. Тако смо почели рад на превођењу „Горског вијенца“, који је помало личио на зидање Скадра на Бојани. Седам година нам је требало да окончамо превод. Рукопис је више пута путовао између Токија, где је Танака живео и радио, и Београда, где сам био ја. Ми смо, у превођењу „Горског вијенца“, пошли од три принципа: превод у везаном стиху, превод „стих за стих“ и превод на јапански језик из оног времена кад је Његош писао ово дело.

Пошто је изворно дело написано у везаном стиху, у јуначком десетерцу, морали смо да трагамо и за одговарајућом формом у јапанском језику, како бисмо дочарали лепоту чврсте и складне Његошеве десетерачке форме. Определили смо се да јуначки десетерац пренесемо у четрнаестерац, у облику 7/7 у слоговима, јер он има дубок корен у традицији јапанске поезије, погодан је за усмено казивање и пружа идеалан оквир за адекватно преношење смисла стиха са изворног језика на јапански.

Полазећи од тога да је стих основа јединица поезије, настојали смо да стих у преводу, и семантички и лексички, у највећој могућој мери одговара изворном стиху, тј. да се кључне речи, и у оригиналу и у преводу, нађу у стиху под истим редним бројем. С` обзиром на велику разлику у граматичком устројству српског и јапанског језика, није било лако решити тај проблем.



На пример, предикат се у јапанском обавезно налази на крају реченице. А када у оригиналу више стихова у низу чини једну реченицу, у преводу би се предикат морао пребацити из последњег у први или други стих, у коме у оригиналу стоји, па да се стихови дотерују тако да се не примети инверзија, која настаје премештањем предиката. То захтева велику вештину, и ја сам уверен да смо ипак нашли задовољавајуће решење за сваки од таквих случајева.

Стварајући величанствену поезију, Његош је водио битке на два фронта: као песник – борио се за нови песнички израз, заснован на народном језику, а као владар – за ново модерно друштво, ослобођено племенског наслеђа и туђинских тортура. Тај дух времена се јасно одражава у његовим спевовима, посебно у „Горском вијенцу“. Сматрали смо да бисмо, употребом јапанског језика из 19. века, могли најбоље изразити тај дух, јер се тада и у далеком Јапану, на рушевинама феудалног - рађало модерно друштво, са задатком да се дефинитивно отклони опасност да буде колонија западних сила. И јапански језик се тада убрзано мењао.

Идеју о превођењу „Луче микрокозма“ покренуо је, опет, колега Казуо Танака. „Седам година смо радили на „Горском вијенцу“ и ритам од 7/7 слогова је ушао у нашу крв. Треба то да искористимо,“ рекао ми је. Нисам био, морам признати, одушевљен његовом понудом. Танака је био преводац који се држао принципа да је обавезно посетити места на којима су се одиграли описани догађаји и места која су везана за аутора, да би се имала јасна представа о делу које се преводи. Зато, кад је преводио Андрићеве „Разговоре са Гојом“, отишао је у Мадрид, седео у кафани коју Андрић помиње и ваздан посматрао уличне пролазнице, чекајући да му се појави Гоја. Док смо радили на превођењу „Горског вијенца“, морао сам са њим да се попнем на врх Ловћена - два пута. Зато сам му се опирао: „Раније си ме терао на Ловћен, сада хоћеш да ме одведеш у космос!“, упозоравајући га у шали да ће то бити још један мукотрпан преводачки пут. Али он није марио за то.

Био сам мало скептичан и у погледу коначног исхода. Јер, иако је „Луча микрокозма“ мања по обиму, многи стручњаци сматрају да је језички и мисаоно тежа за разумевање од „Горског вијенца“. И не само то. Мада неки „његошолози“, због чистоте форме и теме, дубине мисли и узвишености песничког изрази, више цене „Лучу микрокозма“ од „Горског вијенца“, она ипак, као први спев Његошеве „трилогије“, показује да је песнички језик у њој још у фази сазревања, као што је, уосталом, био тада нови српски књижевни језик уопште. „Луча“ садржи и извесне недостатке у драматуршком смислу, на које је својевремено указала Исидора Секулић.

Питао сам се – има ли смисла да утрошимо толико времена над другим Његошевим спевовима, кад се зна да је „Горски вијенац“ најбоље његово дело, као што је и сам Његош мислио.

Рад на превођењу „Луче микрокозма“ започели смо Танака и ја 2003. године, недуго после завршетка превода „Горског вијенца“. Одлучили смо да не променимо свој приступ који смо имали кад смо преводили „Горски вијенац“, то јест да се српски десетерац преводи у четрнаестерац, да превод буде „стих за стих“ и да нам језик буде „класични јапански“ из оног времена када је Његош живео и стварао. Увек, кад сам се враћао у Јапан, састајали смо се да бисмо у четири ока разматрали могућа решења за разне недоумице.

Поред општих проблема, који су иначе присутни у превођењу класичних дела епског карактера као што је „Горски вијенац“, имали смо у превођењу



„Луче микрокозма“ и неке специфичне, који произилазе из њене изразито метафизичке теме. Као што се види из наслова, средишња тема овог спева је човек и његова космичка судбина. У уводном делу спева, под насловом „Посвећено Г.С. Милутиновићу“, где Његош покреће то питање тајне људског битисања, реч „човјек“ ( „чојак“, „људи“ ) са придевским облицима, понавља се чак 24 пута у 200 стихова ( заменице нису урачунате ), а у VI певању, где песник даје одговор на почетно питање, 16 пута у 280 стихова. За превод смо користили реч која се састоји од два кинеска знака, а изговарају се као „нин-ген“, али смо назначили да се то у нашем преводу чита као „хито“ – изворна јапанска реч која етимолошки значи „станиште душе“.

Реч „човјек“, међутим, готово да се не појављује у осталим деловима спева, у којима је као главно лице назначен Бог. Гледано у целини, „Луча микрокозма“ је пре посвећена Богу него човеку. За појам „Бог“, песник користи сијасет речи и израза као што су Бог ( Божји ), Господ ( Господњи ), Творац, Творитељ, Створитељ, Отац, Вишњи, Свевишњи, Вјечни, Превјечни, Свемогући, Свемогућство, Цар превјечни, Владалац неба, Владалац горди, Властитељ небесни, Миросијатељ, Миротворац, Миродавац, Небовладац, Небодржац, као и више метонимских синтагми ( источник среће, свјетилник, свемогући побједитељ, висока воља, свемогућа воља, свемогућа рука, бесамртна рука, премудрост вјечна ). Ове речи и изрази појављују се 145 пута у 2210 стихова. Нама, преводиоцима, није било једноставно да за све те речи нађемо еквиваленте на јапанском језику, коме је хришћанска културна традиција, ипак, страна. Истовремено, метрички образац од 7/7 слогова за који смо се определили у превођењу „Луче микрокозма“, наметнуо нам је потребу да будемо „економични“, тј. да нађемо реч са што мањим бројем слогова.

Бог у Његоша има два лица: лице творца који ствара и лице „свемогућега“ који чува поредак силом или милом ( „Ах, пресилни и преблаги оче!“ ). При томе, Његоша је као песника интересовао, пре свега, створитељски аспект Бога, што се може закључити из чињенице да су у спеву највише заступљене речи „творац“ ( 51 пут ) и „створитељ“ ( 9 пута ).

Бог се на јапанском каже „ками“, а пише се једним кинеским знаком, и ми смо ту реч, саму или уз атрибуте, најчешће користили у преводу ( 54 пута ). Да бисмо истакли значај речи „творац“ и „створитељ“ и да их читалац чак и визуелно разликовао од уобичајене речи „Бог“, користили смо јапанске речи које се пишу са три кинеска знака, а читају се „зоо-буцу-шу“, односно „соо-зоо-шу“, али уз назнаку да се оне у нашем преводу изговарају као „ками“. Те две речи се у преводу појављују 47, односно 11 пута.

Моја бојазан да ће бити дуг, и предуг, пут до коначне верзије превода „Луче микрокозма“, обистинила се. Превођење првог Његошевог спева трајало је пуне четири године. Танака се, у међувремену, озбиљно разболео и био, у зиму 2005. године подвргнут операцији. Иако у тешком здравственом стању, он је истрајавао у раду. Имао је и план да напише биографију Петра II Петровића Његоша и превођење „Луче“ му је, у ствари, била припрема за то животно дело. Али, на његову и нашу велику жалост, болест га је спречила у томе. На његовом радном столу, остао је нетакнут рукопис коначне верзије превода, који сам му припремио и однео у Токио крајем 2006. Преминуо је марта 2007. године. Морао сам сам да завршим остатак посла.

Верујем да мој пријатељ, преводeћи „Лучу микрокозма“, није могао да одоли искушењу да својим очима провери како изгледа „небесна равница“, па је сам отпутовао у космос, до „небеса престолодржнога“. Слава му!

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**

■□■□■

Хироши Јамасаки – Вукелић је додао да је, пред смрт 2006. године, Танака смогао снаге да крене на последњи, опроштајни пут у бившу Југославију, дошавши и у Црну Гору да би одржао час о Његошу. Он га је дочекао у Херцег Новом, у кући Ива Андрића, након чега су обишли Цетиње, посетили Биљарду и ручали у Цетињском манастиру.

„Док седим овде на тргу у Старом граду, сећање на те дане које сам провео овде са Танаком испуњава ми срце“ – поручио је Хироши Јамасаки – Вукелић.

**БОКА 30: Зборник радова из науке, културе и умјетности**

**Проф. др Горан Максимовић:**  
**"БОКА" - МАЛА НАУЧНА БИБЛИОТЕКА**

Лијепо је, наравно, када се један годишњак, један научни часопис појављује и када има континуитет у излажењу, а поготово када је то 30. број; то је јубилеј који заврјеђује пажњу и који свакако показује да се у Градској библиотеци и читаоници у Херцег Новом ради веома озбиљно, и да је тај научни годишњак, научни часопис постао заштитни препознатљиви знак ове установе и, наравно, града Херцег Новог.

Тридесети број је значајан и из још неколико разлога. Најприје зато што он указује на постојање уредничке концепције која је, прије свега, усмјерена на истраживање прошлости и савремених појава везаних за историју, за културу, за умјетност и науку Боке Которске. Херцег Нови је нека врста оног магичног језгра које се посматра као центар читавог бококоторског простора и свих оних активности и дјелатности које су карактеристичне за науку, умјетност и културу овога простора.

Када је ријеч о броју 30 он обједињује текстове из различитих области којима се тематски бави овај годишњак, али текстови о којима ћу ја нешто више говорити углавном су усмјерени на теме везане за историју, за књижевну периодику, за библиотекарство и за образовне појаве које су блиске са књижевном периодиком и књижевним појавама везаним за Боку Которску и Херцег Нови.



По мени је можда највећу пажњу изазвао текст **Марије Црнић – Пејовић** који се бави интерпретацијама једног необичног часописа под називом „Алманах“ који је између два свјетска рата излазио у Херцег Новом, који је карактеристичан по томе што је био часопис руских досељеника који су у Боку Которску дошли последице Октобарске револуције 1917. године.

Часопис је интересантан из неколико разлога; не само зато што су га припремали руски емигранти у Боки Которској, него прије свега зато што је представљао слику једне популације, једне групе руских држављана који су стицајем историјских околности свој живот наставили на територији тадашње Краљевине Југославије, односно на простору Боке Которске и Херцег Новог. Али, са друге стране то је и часопис који приказује аутентичну слику културног живота у Боки Которској али и у Херцег Новом, прије свега, између два свјетска рата. Бројеви тог часописа су публиковани машинописом, бројеви који су, иначе, сачувани и приказани у овоме раду Марије Црнић Пејовић су из породичне заоставштине, односно Наташе Јовићевић која је ћерка Татјане Тарасове и један од насљедника тих сачуваних машинописа и бројева часописа и она је на неки начин заслужна што је истражено постојање овог књижевног и културног часописа руских емиграната у Боки Которској и у Херцег Новом између два свјетска рата.

Оно што је карактеристично за „Алманах“ јесте читав низ веома разноврсних прилога од књижевних, који се на неки начин усмјеравају на књижевну дјелатност и активност руских досељеника у Боку Которску; значи највише је пјесничких прилога, затим прилога који се баве прозним и другим облицима књижевног рада до тога да је у том часопису био објављен и читав низ вијести и информација о догађајима и активностима руске емиграције у различитим европским срединама, наравно прије свега на простору Краљевине Југославије али и других градова у којима су те породице пронашле неко своје уточиште. Помињу се прилози који су везани и за спорт, за културу, читав низ прилога који су хумористичкога садржаја и, на неки начин је „Алманах“ свједочанство и много шира слика живота руске емиграције на простору Балканскога полуострва и средње Европе прије свега, а једним дијелом и западне Европе гдје се поједини прилози везују за Париз и западноевропске центре у којима је била смјештена та руска емиграција.

Када је ријеч о другим прилозима који су присутни у 30. броју „Боке“ посебно издвајамо текст **Невенке Митровић** који је посвећен Завичајној библиотеци Боке Которске, или Завичајној библиотечкој збирци Боке Которске у Херцег Новом. Та Завичајна збирка је активирана 1982. године и овај текст, који је веома исцрпно и прецизно показао све појединости и околности у којима је настала та Завичајна збирка, показује на који начин су на простору Боке Которске у последњим деценијама XX и првој деценији XXI вијека улагани напори да се та Завичајна збирка, распоређена на читавом простору Боке Которске, да она има неку врсту матичнога језгра и матичнога простора за Боку Которску. Управо захваљујући томе ова збирка је показала и показује заправо шта су све и библиотечке, и културне, и издавачке активности везане за простор Боке Которске.

Невенка Митровић је у том огледу показала најприје критеријуме на којима је заснована и утемељена ова Завичајна збирка. Прије свега су то писци који су поријеклом са простора Боке Которске, затим они писци који су одређени дио живота провели на простору Боке Которске а који нису ту рођени, и они писци и она дјела која су тематски везана за простор Боке Которске.





Поред тога, у огледу је указано на све најзначајније сегменте активности у оквиру те Завичајне збирке од тога како се и на који начин ради та библиотечка обрада података, затим како се чувају музеалије и архивалије и књиге везане за Завичајну збирку, затим на који начин су и како издавачке активности Градске библиотеке и читаонице у Херцег Новом усмјерене и везане прије свега за ову Завичајну збирку.

Мислимо да је савремено библиотекарство и савремене библиотечке активности управо реafirмисало и обновило ту идеју завичајних фондова и завичајних збирки у читавоме свијету, поготово на европском простору и да управо ова збирка која се налази у Херцег Новоме и чије језгро се налази у Градској библиотеци и читаоници Херцег Новог, један од тих лијепих примјера како се та идеја ревитализације тих завичајних фондова и збирки може на овај адекватан начин приказати и представити. У овоме тексту се иначе налази и читав низ информација везаних за значајне библиотечке наслове у Завичајној збирци, између осталог описани су и наслови библиотечког фонда библиотеке манастира Савина и слично.

Када је ријеч о следећим прилозима који су интересантни и који су присутни у 30. броју годишњака „Бока“ издвајамо текст магистра **Катарине Митровић** „Економске прилике у опатији Светога Ђорђа код Пераста у 14. и 15. вијеку“. Ради се о једној историјској студији која се заправо бави феноменом опатије Светога Ђорђа код Пераста у 14. и 15. вијеку, али прије свега о различитим околностима у којима је та опатија функционисала у том раздобљу, затим начину на који су смјењивани поједини црквени великодостојници и представници и руководиоци те опатије. Бавећи се истраживањем економске слике и начина на који је функционисала та опатија ми сазнајемо заправо читав низ додатних и ширих информација које су везане за феномен ове опатије у Боки Которској. Следећи текст је посвећен улози Котора и црногорских племена у преносу млетачке дипломатске поште из Дубровника у Цариград у периоду од 15. до 17. вијека. Аутори овога текста су **Виолета Цветковска Оцокољић** и **Татјана Цветковска** а ради се о, такође, историографској расправи која се на веома темељит начин, истраживањем феномена дипломатске поште и начина на који је дипломатска пошта у средњем вијеку, прије свега у периоду између 15. и 17. вијека, преношена од Дубровника, па између осталог и од Млетачке републике преко Дубровника, па преко Београда све до Цариграда.

Ова историјска расправа, која највећим дијелом почива на архивским изворима који су наравно у новије вријеме нарочито драгоцјени и значајни и показали су читав низ тих дипломатских активности везаних за активности млетачкога двора везаних за однос између Венеције и Османлијског царства итд., показује како се, уз темељито истраживање грађе и историјских извора, могу реконструисати и ти најсложенији догађаји из историје, везано наравно за период каснога средњег вијека.

Када је ријеч о тексту **Марије Михаличек**, можемо рећи да је он усмјерен на истраживање музеалија у породичној заоставштини Висковић у Перасту у 19. и првој половини 20. вијека. То је текст који се бави, такође, историографским феноменима, истина из овог новијег периода историје – углавном у другој половини 19. и почетком 20. вијека. Издвојена је једна значајна пераштанска породица – породица Висковић и на основу темељитих историографских истраживања породичне збирке ове значајне, добро организоване и богате породице из историје Боке Которске разоткривамо не само породичну традицију Висковића, не само оно што је било и шта представљају значајне личности у тој породичној генеологији, него се



упознајемо и са политичким животом, са културним животом, са економским и привредним животом Боке Которске из перспективе те велике и угледне бокелске породице из 19. и прве половине 20. вијека. Марија Михаличек је истраживања обавила такође на архивским и историјским изворима и показала је како се, кроз правилно разумјевање и читање историјске грађе, могу реконструисати те породичне генеологије, издвојити значајне личности и, на прави начин, представити њихова улога не само у историји једне породице него и једнога простора и једнога времена.

У тексту **Бојана Ђорђевића** штампани су и приређени су за штампу одломци из дневника академика Бранислава Којића о Херцег Новом, и то дневника који је писан у периоду између марта и маја 1941. године. Значи на почетку Другога свјетског рата, односно непосредно пред његов почетак, академик Бранислав Којић је стицајем околности, као резервни официр Краљевине Југославије завршио у Херцег Новом и био је свједок тих првих дана, прво ратнога слома а потом и окупације простора Боке Которске и, прије свега, града Херцег Новог.

У том дневнику који је писан телеграфски, брзо, сажето, проналазимо читав низ веома ефикасних и поузданих података који су управо баве реконструкцијом свега онога што је аутентична слика збивања у Боки Которској и Херцег Новом на почетку Другог свјетског рата. Бојан Ђорђевић је, као поуздан истраживач слике окупације на простору некадашње Југославије, прије свега простору Београда и оних средина које су биле у Другом свјетском рату везане за Београд, реконструисао и улогу академика Бранка Којића, његов дневник је на посве аутентичан начин приредио за штампу и објавио је у 30. броју „Боке“ оне прилоге и оне сегменте тога дневника који се односе на сам град Херцег Нови и боравак Бранислава Којића у Херцег Новом.

На крају ћу се осврнути на још један текст у 30. броју „Боке“. То је текст **Горана Комара** који се бави приређивањем грађе из трговачке књиге Данила Павковића Пођанина. Ради се, такође, о једној веома драгоцјеној историјској личности која је поријеклом са простора Боке Которске – прецизније са Пода; личности која је водила веома прецизну трговачку књигу у периоду између 1790. и 1816. године. Што је најважније та књига је у изворном рукопису сачувана и касније је откупила Градска библиотека и читаоница Херцег Новог за ову завичајну збирку, и управо из тог фонда, из те збирке је Горан Комар приредио за штампу дијелове тог рукописа и уврстио их је у 30. број „Боке“. Оно што је карактеристично за Горана Комара јесте да је он заиста један од поузданих истраживача историје Боке Которске у периоду од 17. до 19. вијека, да он има одличан осјећај за те рукописне књиге и текстове и, као приређивач, има способност да готово ненаметљиво те рукописе адаптира за савремену књижевну употребу и приближи их савременој књижевној публици. Оно што је код Горана Комара такође драгоцјено јесте да је он веома вјешт да на дискретан начин коментарише те дјелове рукописа без наметања својих ставова, али и да на веома упечатљив начин савремену књижевну публику мотивише на читање и разумјевање тих старих рукописних књига и оних текстова који су драгоцјени за реконструисање историјских токова у развоју и Боке Которске, и уопште српске традиције на простору Боке Которске.

Ево и завршних реченица које могу на један фигуративан начин да кажу о значају годишњака „Бока“ и, поготово, о чињеници да је 30 бројева овог годишњака пред нама и да је то сада једна читава мала научна библиотека у којој се појављују најразнороднији и најразличитији текстови посвећени истраживању прошлости и савремености овога поднебља и простора.



У једној од познатих прича свјетске књижевности, чији је аутор Хорхе Луис Борхес, прича која се зове „Вавилонска библиотека“ приказана је наравно виртуелна слика једне од најпознатијих библиотека старог свијета. Та библиотека је значајна по томе што је, према Борхесовој имагинацији, садржала у себи све најзначајније наслове и све најзначајније рукописе и књиге старог свијета. Библиотека је драгоцјена, међутим, по још једном веома необичном феномену; она је драгоцјена по библиотекаремa који раде у тој необичној институцији, који су велики занесењаци и који имају само једну, али најдрагоцјенију, животну амбицију – да из тих драгоцјених збирки, из тих књига које се налазе у фондовима Вавилонске библиотеке направе изводе које ће уврстити у једну нову велику универзалну књигу свијета, која ће у себи похранити све велике идеје које је дотадашњи стари свијет предочио и понудио цивилизацији. Ти библиотекарски су опсједнути и на неки начин живе у свијету два велика мита. Један је мит богиње Мнемозине - богиње памћења или сјећања, а Вавилон је њихова опсесија и њихова нада да се све што је у историји људског друштва и људских идеја написано мора сачувати од заборавља. Али, са друге стране, они су стално опсједнути и једним прахом – прахом који се може описати кроз мит богиње Лете или богиње заборавља, или богиње подземног свијета, или богиње смрти... Управо тај страх од заборавља непрестано тјера ове Борхесове библиотекарске из те Вавилонске библиотеке да истрајно раде на тој универзалној великој књизи свијета, која ће бити велика збирка идеја.

На такав начин може се посматрати и ових 30 бројева годишњака „Бока“; то је збирка у којој се налази читав низ драгоцјених извода о идејама и о достигнућима бокелског простора и бокелског живота у предходним вјековима. У том смислу је годишњак „Бока“ управо једна од тих драгоцјених збирки која ће увијек бити изазов за читаоце да трагају и да препознају оно што је било у прошлости, и она ће бити та капитална збирка која ће непрестано подстицати нове читаоце на нова истраживања и даља препознавања драгоцјених идеја овога простора и људи који су обиљежили историју овога краја.

**Доц. др Илија Лалошевић:**

## **ОД ФОРТИФИКАЦИОНЕ АРХИТЕКТУРЕ ДО ПРОСТОРНИХ ВИЂЕЊА**

Ја ћу настојати да вам у кратким цртама представим неколико радова углавном тематике архитектуре, односно заштите и ревитализације грађевинске баштине.

Први, најобимнији и најзначајнији рад у овом зборнику на ту тему је чланак колеге архитекте конзерватора **Светислава Вученовића** из Београда који је у годинама након земљотреса пуно проучавао нашу културну баштину, Котора, и Херцег Новог и уопште Боке Которске и који је сачинио студију заштите градитељског наслеђа ових насеља. Он је један од редовнијих аутора који објављује у „Боки“, а његов чланак носи назив Третман светске баштине Котора у Студији за просторни план 2009. године. Колега Вученовић је начинио један чланак који садржи полазиште заштите и ревитализације непокретних културних добара у склопу просторног плана, нарочито за подручје општине Котор, али са посебним освртом на дио которске општине,



односно дио залива Боке – круг од Верига до Верига који је на листи свјетске баштине и то по два основа: као свјетска културна и свјетска природна баштина.

У овом тексту он је изложио основна полазишта за третман наслеђа у овом просторном плану и изразио такође своје мишљење, које су потврдили и експерти UNESCO-а који обилазе и врше мониторинг заштите овог простора, да је само подручје старог града Котора унутар зидина веома квалитетно третирано, конзервирано, проучено па и сачувано. То се, међутим, не би могло рећи за околину, за насеља која су исто тако од великог значаја али нису у оквиру градских бедема, и по некаквој природи ствари су подложнија многим девастацијама, неадекватним интервенцијама и слично. Зато колега Вученовић у овом раду даје дигресије, препоруке, методологију на који начин и уважавајући које критеријуме треба приступити уопште планирању и градњи на овим деликатним подручјима. Оно што сигурно треба поменути је да ови принципи и критеријуми имају значај не само на подручје Котора које чланак третира, него и на подручје цијеле Боке будући да је простор, територија, акваторија и историја Боке Которске недјелива, цјеловита и да је та граница на Веригама заиста неприродно, па можда и неправедно повучена када је вршен упис у листу свјетске баштине. Штавише, било је идеја, а мислим да су оне поново на снази, да се то подручје прошири такозваном контакт-зоном и да се читава Бока посматра практично као једна цјелина, као што она, и у географском, и у историјском, и на пољу културне и природне баштине то заиста јесте. Сматрам да ће овај чланак бити од великог значаја, и методологија, и ти прилози, и приступи, не само за Котор него и за Боку у цјелини.

Следећи чланак, по неком редосљеду, био би чланак колегиница **Аните Мажибрадић** и **Зорице Чубровић**. Колегиница Мажибрадић је архивиста Историјског архива у Котору а Зорица Чубровић је архитекта регионалног Завода за заштиту споменика културе у Котору, а чланак носи назив „Породица Никићијевић у 18. и 19. вијеку“. У том раду се на један, можда, најбољи начин илуструје сарадња између конзерватора, архитекте и истраживача и архивског дјелатника, јер се тим укрштањем података из тих свих објеката архитектуре грађевина са оним што се може пронаћи марљивим радом у историјским архивама, дошло до изузетних резултата и до једног интересантног рада који третира породицу Никићијевић за коју се, на основу архивских докумената с` разлогом и с` оправдањем, сматра да су потомци породице Гонзага. Дакле, чувене шпанске породице која је учествовала у ослобођењу Херцег Новог од Турака 1538. године; то је оно прво ослобођење које, нажалост, није дуго трајало али је било значајно и оставило је значајни историјске, ако хоћете, и градитељске посљедице. Једна од њих је тврђава Шпањола, односно горњи град изнад Херцег Новог, и друга је црква Свете Петке, односно у италијанским изворима преведено црква Свете Ане, будући да су једном одлуком Ватикана, цркве које су биле посвећене Светој Петки преименоване и посвећене као тај други – секундарни култ Светој Ани.

Колегинице Мажибрадић и Чубровић су на основу опсежне историјске документације одлучиле и да се упоредо са архитектуром куће Никићијевића, која је можда на први поглед скромна – нема никаквих битних стилских обиљежја, али је урађена у најбољим традицијама венецијанске архитектуре средине 18. вијека, са класичним распоредом – дакле један квалитетан репрезент културе становања тога времена, све то још допуњује историјским значајем породице, будући да су представници породице били читава два



вијека веома значајни репрезенти града – хирурзи, високи службеници и имали су значајну улогу у животу Херцег Новог.

Зато сматрам да ће овај рад бити интересантан многима од вас и скренути пажњу на један објекат, једну кућу коју можда просјечни пролазник не би уочио; не би уочио њене тако значајне вриједности.

Затим, ту је рад колеге **Бориса Илијанића**, такође архитекте, под насловом „Једно виђење просторних могућности Општине Херцег Нови кроз планску регулативу“. Овдје колега Илијанић разматра урбанистичку документацију Херцег Новог, могућности да не само заштите стари град који је под Министарством заштите споменика културе као културна баштина, него и градска подграђа – како западно, тако и источно градско подграђе гдје постоји такође једна квалитетна концентracија споменика културе и можда не споменика културе у правом смислу те ријечи, али амбијенталних вриједности објеката који појединачно можда и немају велику споменичку вриједност али у цјелини, у групацији окружени зеленилом, такозваним културним пејзажом итд., добијају много значајније мјесто у тој урбанистичкој и архитектонској пракси и могућности да се то на адекватан начин и сачува и ревалоризује.

Он у том раду даје и некакав хијерархијски низ, гдје је на првом мјесту Стари град односно историјски нуклеус града Херцег Новог, гдје је друго по значају западно подграђе, затим источно подграђе односно Карача као амбијентална средина. Што се тиче горњег града – Шпањоле, он је на четвртм мјесту по приоритетима и сигурно да има значајних могућности да се ревитализује будући да је до данашњих дана остао у прилично добром стању без обзира на све вјекове његовог трајања, девастацију и коришћење у неким неадекватним ратним и сличним условима. Затим иде острво Ластавица и тврђава Мамула који су сигурно значајни архитектонски објекти, поред тога што имају и препознатљиву историјску вриједност за локално становништво.

На крају, запала ме дужност да кажем пар ријечи и о мом раду у овом броју „Боке“, који носи наслов „Утврђени пунктови которске тврђаве венецијанског периода“. Ово је само један сегмент из дисертације на тему „Венецијанске фортификације Боке Которске од 15. до 18. вијека“ за коју се наддам да ће можда у току ове године и у цјелини да буде публикована од стране Универзитета Црне Горе. У овом раду дати су само пунктови и утврђења которске тврђаве, као што је слично у предходним бројевима „Боке“ било ријечи о Херцег Новом и његовим утврђењима; и о Шпањоли и о околним предстражама самог града. Интервенције које је Млетачка република спровела на ојачавању средњевјековних градских утврђења када су те бројне тврђаве и бедеми средњег вијека прилагођавани дејству артиљеријског оруђа усљед промјене начина ратовања које је усљедило крајем 14. вијека. Ми већ од 15. вијека од 1420. имамо Млетачку републику на овим просторима и стицајем околности чињеницу да су на овом подручју Боке, која је била изузетно значајна за контролу трговачких путева Венеције од саме Венеције па до Кипра и Мале Азије, опробани и сви најсавременији методи и технике фортификационе архитектуре. Познато је да је Венеција држава која је носила примат у фортификационој архитектури кроз читаво постојање, улагала изузетна средства и ангажовала бројне значајне свјетске архитекте. За саму Венецијанску републику радили су, поред италијана који су били чувени војни архитекти, и многи Њемци, Французи.. свако ко је иоле допринио развоју европске



фортификационе архитектуре имао је неке везе са Венецијом. Зато смо ми имали, да кажем – срећу, уз све несреће ратних збивања из 200 година борби између Турака и Венеције који су се овдје сукобљавали, али је та борба имала за посљедицу један изузетан развој фортификационе архитектуре тако да ви практично на нашем подручју – ова два наша утврђена града Котора и Херцег Новог, имате међу најбољим остварењима млетачке војне архитектуре.

## РАМ ЗА СЛИКУ / Ратко Божовић

Проф. др Чедомир Чупић

### ГДЈЕ НЕМА ИГРЕ НЕМА НИ ДЕМОКРАТИЈЕ

*Посебно ми је част и задовољство што говорим у Херцег Новом – граду у којем су вероватно све медитеранске врлине, али и понека мана, заказале састанак. Ако би човек цео Медитеран хтео да види на једном месту онда би, вероватно, тај бисер Медитерана, са свим оним валерима које Медитеран кроз историју има, управо могао наћи у Херцег Новом; и од природних дарова а и од дарова које су људи овоме дивном граду подарили. Свака од ових грађевина није само грађевина од камена, него једна мисао, једна идеја која је уствари само у материјалу исказана. Из ње видимо дух, душу, срце градитеља у разним временима; неки су били док су градили у раскошном расположењу, неки су раскошно почињали а онда су нешто на брзину завршавали, и тако је текао живот...*

Књига Ратка Божовића „Рам за слику“ прилог је истраживању културних феномена, тема, проблема али и свакодневице у којој се они развијају, потврђују, доказују, боре, губе битке, разграђују и разарају. Када се култура разара последице су погубне по човека, односно његову другу природу, праву природу – човечност. Без културе његова прва природа - као биолошко биће, пада у сирово и сурово стање; у стање дивљаштва и варварства, вулгарности и бруталности. Са културом и прва биолошка природа човека се култивише, а да при том не изгуби ништа од своје нагонске примарности и инстинкта одржања. Култура нагон и инстинкт води, контролише и на најбољи начин каналише – усмерава; чак, са културом нагон може да покаже моћ у његовој правој могућности.

Иако састављена као мозаик есеја, књигу Ратка Божовића по мени, чине три целине – три круга који су подједнако, сваки за себе целина а обједињени чине једну добро осмишљену и уклопљену целину.

У првој целини или кругу су есеји у којима се разматрају и анализирају или промишљају схватања и приступи различитих мислилаца и оријентација у одређивању културе слободног времена, доколице, укуса, маске, моде, кича, хазарда, досаде, хумора и надасве игре. Овде ћу само да истакнем досаду. Имају две ствари које увек у животу треба избегавати: досаду и тугу, оне уништавају све – и прву и другу природу, оне једноставно човеков ерос или нагон за животом потпуно униште. И зато ми је посебно драго што у овој књизи и у овом кругу налазите тај сјајни есеј о досади.

Друга целина обухвата есеје посвећене слободи, креативности, комуникацији и културном сиромаштву, традицији, утопији, илузији, ћутању,

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**

■□■□■

завођењу, порнографији и нарцисоидности; управо оне карактеристике које су већ у овим насловима показале како се може уништити и разградити култура.

Трећи круг чине есеји у којима се проматрају вредности, посебно моралне. У њима се обрађује криза човечности, одговорност научника и интелектуалаца, дух паланке, дух фашизма и једно опако и погубно људско осећање – мржња. Запамтите – дух фашизма још није нестао, иако је Други светски рат иза нас ево већ, може се рећи, 65 година. Сваког дана видимо како из периферије живота излазе неки који успевају да се наметну, и зато тај антифашистички покрет никада не треба ућутати, нити га смемо заборавити, нити га прећутати. Такође, једно опако стање разара људске душе, трује њихово срце а дух потпуно уништава; то је мржња. Мржња је једно осећање које сви имамо, само је питање како је манифестујемо. Ако знамо, ако имамо разума, ако смо рационални, ако размишљамо о себи и другима никад се њоме нећемо послужити...Није лак обрачун са мржњом, а останете ли са мржњом, изађете ли са њом онда ту опаки осветнички обрасци могу да направе различита разарања и по друге, а посебно по себе. Мржња је она особина и оно осећање које разара не само друге, него разара и онога ко носи мржњу...

У овом кратком и пригодном приказу књиге издвојићу две теме: игру и морал. У есеју „Етичка лабораторија“ Божовић је у ослањању промишљања игре на приступу Лутера Галика који сматра да игра има велику моћ утицаја на формирање човековог карактера, јер он у активности игре види формирање образаца слободе и самоодлучивања. Околност, пише сада Божовић, да је човек у

игри



слободан пружа му неочекиване могућности да се открије и препозна, да манифестује жеље и да се пројектује. И велике групе као, на пример, један народ се истински открива преко природе својих игара и својих задовољстава.

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



Ви можете да видите - каква је игра такви су и људи, такви су обрасци њиховог живота.

Оно што је битно јесте да игра нуди изузетну прилику за култивисање оних вредности које се развијају у сусрету са другима у условима слободе, без ригидно наметнутих образаца понашања, пише Божовић. Ту се развија осећање слободе и смисао за уравнотежену егзистенцију. То је разлог што се игра јавља као велика „етичка лабораторија“. И више од тога; она се својом слободно усвојеном навиком да се неизоставно поштују правила појављује као важна претпоставка за усвајање демократских начела. Тамо где нема игре и где не постоје правила те игре, тамо нема демократије; демократија се управо показује у једној великој људској игри где се људи у игри слободно инспиришу и показују своје различитости и тим разликама једноставно плоде живот. Тамо где је сусрет разлика, то је уствари сусрет човекових могућности са ширинама, дубинама и са богаћењем. Тамо где нема разлика, ту је све посно...То је разлог зашто Ратко Божовић не напушта тему игре још од почетака своје академске, научне и педагошке активности; јер су искуства и сазнања показала да је игра један од елемената у темељу културе, другим речима у темељу наше друге природе – у темељу човечности.

Оно што повезује и игру и морал је слобода; као што без слободе нема игре, тако и без слободе нема ни морала. Без морала и моралних норми људи постају заробљеници природних нужности, они остају пуки извршиоци природних нагона. Тек са моралом они се издижу из природног живота. С` моралом сазнајемо шта је добро, а шта је зло; правимо разлику између добра и зла. Зато урушити морал значи људе вратити у органску заједницу, где често и најчешће влада стање, како га је добро Фокс означио – рат свих против свију. Са тим стањем били смо суочени и на овим балканским просторима у последњој деценији прошлог века. То стање је разорило заједницу, друштво, државу и уништило четири битна система – политички, економски, социјални и вредносни. У том стању настала је криза морала која је најразорније утицала на урушавање човечности, а самим тим на све што је предходно стварано.

Од свих криза најпогубнија је криза морала, како по појединце тако и по друштвене групе и целокупно друштво. Све ове кризе, као што је економска, могу се поправити, могу се поправити и политичке институције строгим законима и санкцијама, могу се поправити и социјална стања људи, али када се поломе појединачни морални барометри и групни барометри, и друштвени онда су потребне деценије и генерације да се они поправе. Када су урушене вредности људи немају на шта да се ослоне, они изгледају као онај двојац без кормилара... Опоравак од моралне кризе је дуг и потребно је велико време. Људи који поломе личне и групне моралне барометре завршавају у агресији и деструкцији, то сјајно у овој књизи показује професор Божовић, често завршавају као насилници и прави монструми. Најопасније је када се оформи насилнички образац живота. Ми управо великим делом живимо насилнички образац живота, не што су сви људи насилници; 95 процената у овим новим државама и заједницама нису насилни људи, али оних пет процената у којима је посебно опасна периферија доминирају нашим животима...Насиље као начин живота је нешто што је неподношљиво; у насиљу се животи уништавају и урушавају.





И ова најновија књига Ратка Божовића потврђује оно што је сјајно написао у предговору филозоф и социолог, могу рећи и могу да то докажем и покажем – живи мудрац, Ђуро Шушњић. То ми је једанпут рекла Вида Огњеновић, која је казала – ја први пут чујем да ми имамо живог мудраца.

Шта пише Ђуро Шушњић: „Ратко Божовић је увек био мало изван и мало изнад обичног живота, али никада роб његових навика које му одузимају свежину. Он нас је све подсећао да је свет у нама неупоредиво занимљивији од света око нас. Док њега читате или слушате имате утисак да разговарате са бољим делом себе. За све оне дуге године он се није продао ни предао, већ је у трагању за доколицом бранио вредности у које верује и спасавао своју душу, обилато расуту по страницама његових бројних књига.“ Ово је права констатација за све ово што је досада створио професор Ратко Божовић, и не само створио него је он то и живео; код њега никада није био расцеп између његове идеје и живота. То је ретки пример тих људи који успевају, имају и срећу и меру, имају и веру да могу да свој живот воде тако да оно што говоре, иза тога својим животом и стоје. То је велика врлина и то је оно што чини некога узором.

**Проф др Ратко Божовић:**

### **ЧОВЈЕК ЈЕ ЖИВ УКОЛИКО СЕ ИГРА**

*Добро је чути ову причу иако је она мало пристрасна; људи из близине и не могу бити посве објективни, ја држим и да не постоји објективност у ономе што је резонување...*

*Хвала вам што сте остали ту, не би ме искомплексирали и да нисте остали поштено говорећи, јер нисам очекивао да ће вас бити оволико. Ја сам мислио да ће бити свега неколико људи, али то је и најпријатније – говорити неколицини људи који хоће да вас чују јер смо ми у несрећи и невољи да смо изгубили способност да чујемо.*

Ову књигу сам написао захваљујући мом издавачу, великом господину београдског издавача Чиготи, који је после моје књиге „Лудост ума“, јер лудостима нема краја, рекао - хајде за ново издање, прошири ту књигу, тако да су и овде присутне лудости ума, а ту су и, мање више, текстови које сам писао враћајући се култури и теорији, после једно петнаестак књига које сам написао о политици и то као човек који нема суштински истинске везе са политиком. Писао сам јер нисам могао да оћутим онај караван ужаса који је пролазио... Листао сам кроз те књиге и у једном тренутку виде да сам изгубио грдно време тиме што сам се бавио било којом темом из политике. Онда сам се вратио култури и једно 5 – 6 последњих књига је заправо оно што је повратак себи. То се десило свима који смо се бавили оним чиме се иначе не би бавили да није било околности које нису биле баш срећне.

Ја сам се, дакле, и у овој књизи вратио самој култури и феноменима културе и то на тај начин што сам, уз неко искуство што сам имао као педагог и истраживач, коначно хтио да реконструишем те феномене из културе на нов начин, да је некако ослободим неких старих омчи...

Дабоме, моја главна тема и преокупација јесте игра. Прво пишем књигу о метаморфози игре, затим пишем књигу „Усуд игре“, затим „Игра против културе“ и ево књиге која ту тему и даље развија. Дакле, ту нема цјелине, цјелине у теоријском смислу и коначне приче о игри, али има једног усмерења у

коме сам ја игру видео као тему претпоставке о егзистенцији и као једну претпоставку саме културе. Мени је била најближа Шилерова идеја да је човјек жив утолико уколико се игра, и да га има тамо где се игра, и да га нема тамо где се не игра, и да је најбоље кад се игра у уметности и са лепотом и када опстаје у лепоти и вредностима. То је једна естетска компонента која се приближава и општој компоненти, а тамо где је игра ту су коначно и правила.

Када размишљамо о ономе што доминира у модерном свету онда морамо рећи да игра нема тако сјајну позицију и тако дивно утемељење као што је имала у латинској и грчкој култури, и ја мислим да је то велики проблем модерне културе и модерне савремености, јер очигледно нема целовитог „хома“ где нема слободе за игру и где нема игре. Ту фали онај „хомо деменс“ – онај који сања, који је у миту, који је коначно у ономе што је на неки начин страст. Нема ту „хомо луденса“ оног који се игра слободно као дете - спонтано и нема оног који воли, овде фали и „хомо аматро“; дакле, нема битних елемената људске цјеловитости.

26. 07. (понедељак) 21:00

---

## ГЛАСОВИ У ВЕТРУ - Гроздана Олујић

Др Марко Недић, уредник Српске књижевне задруге

### РОМАН МАГИЈСКОГ РЕАЛИЗМА

Гроздана Олујић је аутор неколико романа и неколико књига бајки и те су књиге обишле свет. Она је позната у свету исто толико колико је позната овде. Овде је чак дуго времена била заборављена као аутор романа, а у свету није. Двадесетак година код нас су објављиване искључиво њене бајке. Мислим да је време да се и њени романи поново појаве зато што су веома занимљиви, а новим читањем тих романа добила би се једна потпунија слика, не само о књижевном опусу Гроздане Олујић већ и оном нашем друштвеном и културном тренутку и историјском времену о којем је она писала романе.

Гроздана Олујић је ушла у српску књижевност у једном преломном тренутку. За свој први роман Излет у небо добила је награду на конкурс Сарајевске Просвете за најбољи текст. Својим првим рукописом освојила је и књижевну критику и публику, посебно публику, јер ова књига представља тинејџерску литературу, а Гроздана Олујић је прва представила младе људе сликовито, духовито, сензибилно, што је оставило трага и на њен опус али и на опусе појединих српских писаца. Овај роман као и три доцнија, на неки начин су утицали и на роман Гласови у ветру. У њима је употребљен неки начин уводног излагања о слици света, а Гласови у ветру се на то ослањају, по неком тематском смислу, али је роман много сложенији, са већим бројем књижевних ликова и временских и просторних секвенци. Све то је требало неким стваралачким напором објединити и повезати и по томе се видело да је Гроздана Олујић писац који суверено влада материјом. У погледу наративног поступка утицаји су се односили на укључивање психолошке анализе у текст, у дочаравање унутрашњег света књижевних јунака. Поетска интонација је повезана са оним што млади људи доживљавају зато је она ту веома функционална и не може да се заобиђе док се чита овај роман. Динамичност и

ритам самог текста, прелазак из једног времена у друго, из једног простора у друго, из једне перспективе у другу чине да се овај роман чита са задовољством.

Гласови у ветру помињу у много већој мери слична књижевна средства и продубљују комбиновање модернистичког и стандардног начина у субјективном дочаравању стварности. Нарочито доследном употребом психолошко-поетске мотивације и динамизовањем ритма приповедања што значи да модерни и стандардни поступци имају подједнако важну функцију у овом Грозданином роману. После раних романескних дела и низа књига бајки за децу које је писала након своје прве романијерске фазе, и у којима је свој изразити поетски потенцијал превела на план имагинативног виђења света и његове симболичне пројекције у форми бајки и из перспективе дечјег доживљаја, Гроздана Олујић је прошле и претходне две сезоне писала овај роман који је круна њеног стваралаштва. Њени Гласови у ветру највише пажње посвећују унутрашњем свету изабраних књижевних ликова, умногоме се окрећу и препознатљивој стварности минулог и данашњег времена и веома успелом прожимању једног и другог облика постојања, граде сложену романескну причу о драматичним променама које су захватиле животе књижевних протагониста и одлучујуће утицале на њихов ток.

У центру збивања налази се психијатар Данило Арацки, који је у току једне једине ноћи на 17. спрату њујоршког хотела, водећи непрестани дијалог са мртвим члановима своје породице и са самим собом, ретроспективно сагледао властити живот и живот своје породице али и живот српског народа током читавог 20. века, све до својих, Данилових, и туђих лутања по свету и оних колективних лутања по свету, сеоба које не престају ни у данашњем времену. Унутрашњи психолошки профил овог јунака умногоме је одређен узбудљивим догађајима у животу породице Арацки у војвођанском месту Кавилову у току 2. Светског рата и непосредно после њега и трагичним историјским околностима кроз које је стара војвођанска породица пролазила у тим годинама. Његов профил књижевног јунака исто тако чини судбина типичног апартида 20. века. Дакле, онога који је принуђен да се сели, живи у другом простору и и да тамо на изванредан начин живи двоструки живот. Човек који је напустио земљу и који покушава да пронађе смисао живота у другом простору и другој култури при том не заборављајући ни свој језик, ни народ, ни преостале чланове породице. Напротив, увек их имајући на уму, и без престанка усмеравајући властити живот потврђивањем емотивних веза са њима. Два важна услова успешног обликовања таквог лика била су два већ поменута средства модерне прозе. Иако бира податке из Карановског летописа о породици Арацки који се помиње већ у роману Излет у небо. Цео роман сагледан је из субјективне перспективе главног лика, кроз његове успомене, сећање, снове, искуство и сазнање о животу породице у покушају да то искуство прошири и доведе у непосредну смислену везу са кључним линијама развоја романескне приче. У ту причу укључен је и наратор, он је у ствари медијум између онога што доживљава главни лик и онога што читалац види у самом тексту. Тако да се то стално преплитање од перспективе нараторове и перспективе главног јунака и других јунака види као нешто што је једна од покретачких снага у роману Гроздане Олујић.

Поетска основа у роману такође је наглашена. Она то остварује не само коришћењем средстава поетске организације рукописа посебно ритма и стила, изабране поетске лексике и наглашене симболике познате из литературе, митологије, религије, фолкора, већ и у наговештају поетске основе целокупне структуре романа и стварних, смисаоних духовних веза које постоје у његовом



садржинском слоју. У том погледу веома важну улогу имају и поједине животне ситуације као што је боравак породице Арацки на салашу, у мочвари у току окупације, живот Данила Арацког у дечијем дому по завршетку рата, део романа који се односе на призоре у времену проведеном међу америчким Индијанцима... Важне улоге у томе имају припремне ситуације а то су у извесном смислу цитати из поетских дела познатих светских писаца.

Поетску и модернистичку основу Гласова у ветру знатно појачава и наглашена динамичност рукописа, односно фрагментарна композиција, смењивање времена, често прелажење из садашњости у прошлост, у сећање, у снове, прелажење из непосредног у ретроспективно приповедање, честа промена простора у коме се одвија живот главног јунака и његове породице. Динамичност стила и фрагментарна композиција представљају не само један од облика поступка аутора већ и једну од кључних естетских вредности и важан део удела модернистичке поетике у роману. Та поетика наговештена је већ у претходним романима а овде доведена до оптималног облика. Да би све ове одлике биле у међусобној вези била је неопходна и одговорајаћа мотивација садржине и сижеа романа и непосредних поступака његових јунака. Веома добро мотивишући причу Гроздана Олујић је успела да веома добро постави сам почетак романа. У средиште нарације је поставила неколико веома важних животних тема које знатно доприносе богатој садржинској основи рукописа. Међу првима је тема породичних односа, успона и падова у породици Арацки, препуног противречних и различитих ликова, њихових сложених реалиција. Ту су на мушкој страни од најстаријег члана породице, необичног и материјалним и чулним животним вредностима окренутом Михајла Арацког, који је највише допринео богаћењу породице, преко његовог сина Луке, који представља њену моралну парадигму, противречног Лукиног сина Стевана, Даниловог оца, Даниловог брата Петра, Петровог сина Облака, до Данила Арацког и његових пријатеља који су као и он у туђину дошли под притиском. На женској страни су Лукина жена Петрана, загонетна Данилова мајка Наталија, Данилова сестра чија смрт Данила највише заокупљује, затим Симка Галичанка, Ружа Рашула и неки други ликови... Сви ти ликови, својим живописним карактерима и неоствареним животним пројекцијама покрећу догађаје, динамизују породичну атмосферу и чине је веома сложеном, понекад непредвидивом, чиме појачавају имагинативну и магијско-реалистичку линију романескне приче. И није случајно да су поједини критичари о овом роману говорили као о нашем представнику магијског реализма.

Сваки од ових ликова има и посебну улогу и симболично значење. С тога, сликовито описани књижевни јунаци, полифоније њихових гласова, њихове неочекиване судбине мотивишу, развијају и чине врло богатом и повремено загонетном и основну причу романа и представљају једну од његових трајних књижевних вредности. Трајну вредност такође остварује и тема романа о трагању за изгубљеним братом. То је заправо трагање за покиданим нитима породичног живота и за настваком породичне лозе. Са тим у вези је и син Даниловог брата, мали Облак који живи међу америчким Индијанцима на средњем западу Америке. То је такође једна врста метафоре и нит стварности која даје смисао животу не само у непосредној садашњости него и будућности. Управо тај моменат „повезује нерођене са мртвима“, како би рекао Стеван Раичковић. Из Даниловог трагања међу Индијанцима произашла је заиста лепа емотивна веза, једна права љубавна прича, љубавни роман...

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



У књизи је много реченог и недореченог тако да би то могла да буде тема за један нови роман.

Заједно са темом о изгубљеном брату, постоји тема о губљењу идентитета у времену немилосрдних идеолошких сукоба, и погледа на непосредни и колективни живот у првим деценијама након завршетка Другог светског рата. Подтекстуално и посредно повезана је тема заборављања, посебно језика, традиције, речи, успомена и судбинског губљења идентитета. Тој теми посвећене су и неке од најзначајнијих страница романа. Преносом теме заорава на простор Америке, на судбину америчких Индијанаца и њихов начин живота, она се проширује на цео роман.



Роман се зато морао завршити наговештајем Даниловог повратка у Београд, после свих драматичних догађаја кроз које је прошао. С друге стране, из сећања главног јунака на догађаје и слике из детињства и младости, из његових неостварених жеља и губитничких пројекција, произилази значајан лирски, емотивни и лирички потенцијал текста који Гласовима у ветру даје изузетно естетске квалитете. У роману се стога, у једном живом наративном току, странице поетске прозе и прозе магијског и лиричког реализма, ритмички смењују са страницама психолошких и етичких анализа и симболичких животних призора.

На тај начин су добијени изузетно важни књижевни и уметнички резултати који Гласове у ветру сврставају међу најсмелија прозна остварења у данашњој српској књижевности. Није нимало случајно што је овај роман добио НИН-ову награду јер заиста по свим елементима припада оним романима који се читају лако, али који имају тај текстуални део који се лако може прихватити као и онај дубински и загонетни слој који се тек касније повезује.

Иначе Гроздана Олујић је већ доживела да овај роман добије неколико издања што се не дешава баш често, у Српској књижевној задрузи објављена су три издања, НИН је заједно са Задругом објавио један импозантан тираж – 30.000 примерака, а то очигледно може само писац који се препоручује публици али и књижевној критици.

### **Гроздана Олујић- У ДУШИ ЈЕ СВЕ: БОГ И ЂАВО И ЧОВЕК**

Марко Недић се једини усудио да роман Излет у небо, 1984. године, као уредник Народне књиге, објави у интегралном издању. Сва ранија издања су била отприлике за једну трећину скраћивана. То интегрално издање је обновљено у Српској књижевној задрузи.

Роман Гласови у ветру почиње реченицом из Књиге проповедника. „Још тражи душа моја али не налази“. Трагање је у овом роману за братом, па за истином и смислом живота од кога понекад само остану гласови у ветру и сјај звезда на небу. У овој књизи је заправо трагање за душом.

Пред крај романа Данило Арачки, који је психијатар, обузет метафизичким питањима живота и смрти, трагањем за душом и несталим братом, схвата да ако се заборави језик, човек, народ, породица, нестаје смисао живота, па налазак малог Облака, кога ће он повести назад у Србију, потврђује и да схвата значај језика и истине... У неким америчким часописима из психијатрије постоје мерења душе, наилазе да она тежи само 21 грам. А у том 21 граму је све - и Бог и ђаво и човек. А тог човека у овом роману, Данила Арачког одредиће оно што се њему дешавало у раној младости и што се дешавало његовој породици кроз цели један век.

Тај један век он ће проживети у њујоршком хотелу на 17. спрату

### **САБРАНА ДЕЛА ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА**

Проф. др Јовица Тркуља:

#### **ДЈЕЛО ВРАЋЕНО У ЗАВИЧАЈНО ОКРИЉЕ**

*Говорићу стојећи јер на тај начин желим да изразим велико поштовање према овом аутору и његовом делу, да изразим велико поштовање према организаторима ове манифестације и, најзад, да изразим велико поштовање према свима вама који сте, у време крајње ненаклоњено књизи, дошли овде да присуствујете разговору о једној књизи.*

Прије него што пређем на животопис Драгољуба Јовановића и његово дело, желео бих да вас подсетим на нешто што је предпостављам свима вама добро познато; свако од вас ко је крочио у српске и црногорске манастире и цркве, укључујући и ову овде, имао је прилику да учи да су на фрескама у тим манастирима апостоли обавезно представљени са књигом на грудима. Оно, пак, што је мање познато и што се обично превиђа јесте чињеница да ти ликови на фрескама који држе књигу на грудима, од Светог Саве па до данас, у нашем језику се не зову апостоли него мученици. Дакле, у свести нашег народа, не случајно, они који држе књигу у рукама, који свој живот посвећују књизи јесу мученици. Они, пак, међу тим мученицима који се одваже да слободно мисле, у



складу са слободном мишљу да говоре и пишу или, пак, не дај Боже делају у складу са тим – они су великомученици. Они завршавају у изгнанству или у тамницама. Нажалост, то је усуд и српског и црногорског народа – острацизам и најгори могући однос према тим најумнијим људима. Ја сам као уредник Службеног гласника и Правног факултета отуда као једну од првих својих задаћа стављао дуг према великомученицима, нашим сјајним писцима који су за слободу изговорене и написане речи робовали, да покушамо то њихово дело вратити у завичајно окриље. Напором ове две институције објављено је пре неколико година 7 томова Миодрага Јовичића који је непосредно после рата робовао, и тако плаћао своја убеђења. Затим је објављено 12 томова сабраних списа Михаила Ђурића – професора Правног универзитета који је због једне академске дискусије, која се нажалост показала пророчком, завршио у затвору. И, најзад, објављено је и 12 томова сабраних списа Драгољуба Јовановића; највећи део тих списа је настао током његове дугогодишње робије. Но, тиме већ почињем причу о Драгољубовом животопису, нажалост потпуно непознатом у нашој културној и широј јавности, па дозволите да кажем оно основно.

Драгољуб је рођен 1895. године у селу Гњилан недалеко од Пирота, као треће од шесторо деце у једној сиромашној занатлијској породици. Основну школу је завршио у Пироту и одатле је понео те слике сиромашних радника наднетих над ћилимима, над кожом. Ту се задојио првим социјалистичким идејама, којима је у основи остао веран до краја живота; идејама социјалне правде, једнакости, братства... Био је буквално чудо од детета у школи и сиромашна породица улаже у његово образовање; он гимназију учи у Београду где слуша предавања Скерлића, Богдана Поповића, нарочито Драгише Лачевића; још више потпада под утицај српских социјалиста и већ од 16 – 17 година почиње да објављује у првим часописима.

Његово школовање је прекинуо рат, након кратког учитељевања у Скопљу он се нашао у Грчкој и имао је велику срећу да буде међу оним младим Србима које је влада послала у Француску да заврши студије. Студира на Клермону правне и социолошке науке и године 1923. је одбранио докторат и од десетина и десетина наших људи који су тамо стекли докторате, колико је мени познато, једино њему и Михаилу Константиновићу, који је докторирао четири године раније, нуђена је универзитетска каријера. И Михаило и Драгољуб су то одбили, вратили су се у Србију да би својој држави и свом народу дали оно што су тамо научили.

1924. године залагањем Слободана Јовановића, којег је упознао 1919. на мировној конференцији где му је Драгољуб – студент био водич и он је видео тог сјајног младог човека сјајне ерудиције и раскошних талената и вероватно му је и наговестио да би се за њега нашло место на Правном факултету, и заиста Драгољуб је примљен 1924. за доцента на Правном факултету Универзитета у Београду. Ангажовао се у Земљорадничкој странци – водио је лево крило, јавно почео да наступа, један је од уредника листа „Рад“, пуно пише и долази у директну опозицију, сукоб са ауторитарним режимом. То ће ескалирати после „Шестојануарске диктатуре“, Драгољуб ће два пута бити кажњаван - 1929. и 1930. да би 1932. године изгубио посао и био удаљен са факултета. Но, упркос томе он наставља да делује, сада и на ширем плану – против фашизма, у његовој кући у професорској колонији формиран је антифашистички фронт. Одлази, када је почео грађански рат, у Шпанију где подржава шпанске републиканце, долази у оштар сукоб са Стојадиновићем и тим снагама у Србији и поново бива протеран у Тутин, да би уочи Другог светског рата основао



Народну сељачку странку. Одбио је сарадњу са комунистима, сматрајући да су изневерили свог оснивача – оца, и да су као бољшевици погазили основне принципе социјализма; одбио је да са њима диже устанак, иако је био један од највећих антифашиста. И када је почео рат сви су били заинтересовани да ликвидирају Драгољуба – и комунисти, и четници јер је одбио Дражин позив да се прикључи четницима, да не говорим о Немцима, недићевцима итд.

Драгољуб је преживео захваљујући сељацима који су га скривали у околини Београда и, без сумње, био је најпопуларнији политичар тада у Србији а могло би се рећи и у другим деловима Краљевине Југославије. Узгред, ја сам се уверио да је у Пироту до данас малтене десетине Драгољуба који су по њему добили име, још увек у пиротским старим кућама, уз иконе Крсне славе, стоји и слика Драгољуба Јовановића. Он је, наравно, после ослобођења Београда ухапшен – лично га је Крцун ухапсио, али пошто је имао овако сјајну биографију нису му могли ништа. Напротив – они су га укључили у привремену Народну скупштину и он је постао посланик; штавише – секретар Антифашистичког фронта. Е, ту су почеле невоље новог ражима са Драгољубом јер је у скупштини Драгољуб извргавао управо, буквално, подсмеху и руглу и Ђиласа, и Кардеља, и Тита и Мошу. То је човек који је био један од највећих политичких беседника које смо имали, са том сјајном ерудицијом, имао је кураж да има лице; дакле – ас који критикује глупости које су чинили. Рецимо, тражио је да буде донет Закон против страха итд.

Све у свему, имао је уз то велику популарност и када су почели предизборни скупови он је одвлачио, нарочито у Србији – на југу Србије, народ од комуниста и буквално је Тито рекао да га скину с` врата. То је прво учињено, нажалост, на Правном факултету у Београду, где је јула месеца Наставно-научно веће којим је председавао професор Јован Ђорђевић – асистент Слободана Јовановића и потоњи писац свих Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, очигледно по диктату, донео одлуку да се Јовановић избаци са факултета а основ је била притужба студената да држи недовољно стручна предавања. Убрзо после тога Драгољуб је ухапшен 13. маја 1947. године – дакле, симболично, на дан Удбе, да би му врло брзо по оптужници да је давајући интервју једном енглеском новинару заправо шпијунирао и одавао државне тајне, било суђено и Драгољуб је октобра `47. у монтираном процесу осуђен на девет година робије, које је у потпуности издржао.

Оно што сам пропустио да кажем је објашњење како је успео да издржи читаву робију. Још у Паризу, након доктората, заљубио се у даму са којом је ступио у брак и то је једна необична романтична љубав. Са њом је добио две ћерке – Дафину и Бојку; Бојка је и данас жива и они су јако помогли објављивање ових књига. У њима је он нашао јако важан ослонац. Моја теза је да је Јовановић успео да се са робије врати читав, и физички и психички, управо захваљујући тој великој љубави коју је имао у породици, подршци коју су му они давали, и друго – то је рад на рукопису. Он је на робији почео да пише записе о личностима које је сусретао, а то је једна галерија ликова од његовог Пирота до Париза и натраг; преко 390 ликова. Ти портрети су писани у тамници, најчешће у самици, без икаквих помагала, кроз ту изоштрену оптику затвореника, ослоњену искључиво на његов раскошни књижевни таленат и наравно, на његову феноменалну меморију.



**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



Када је изашао из затвора `56. године, он је неколико година сређивао „медаљоне“, но излазак из затвора, из тамнице није значио и да су се ти зидови срушили. Он је и даље био маргинализован, без пензије, без средстава за живот и веома се мали број људи у Србији усуђивао да прекорачи праг његове куће у професорској колонији. Но, 1963. Архив Југославије му је понудио да напише успомене из свог живота, ценећи да је био сведок и актер кључних и преломних догађаја прве половине 20. века, и Драгољуб је прилежно кренуо на писање „Политичких успомена“. За 5 – 6 година он је написао 12 томова књига које је сам укоричио, својом руком откуцао, дао им сјајне наслове - дванаеста књига била је списак – регистар имена људи који се помињу... Он је ту убацио јако пуно материјала јер је очигледно мислио да то никада неће бити објављено - карикатуре које су о њему објављиване, позиви на зборове итд.

Добротом породице и, нарочито, Надежде Јовановић – историчарке која је најбоље знала Драгољуба Јовановића и која је са њим и сарађивала, ми смо добили те „Политичке успомене“ и, као уредници, нисмо имали велики посао да то припремимо за штампу, јер је све то мање-више Драгољуб својом руком урадио; на „политичким успоменама“ буквално су биле те лекторско – коректорске интервенције.

За живота Драгољуб је, управо у години 1977. – пред смрт, објавио 54 „медаљона“ под насловом „Људи, људи“ а ово остало је оставио за каснија времена, када вероватно и главни актери о којима је писао не буду међу живима.



Надежда Јовановић је својом књигом „Живот за слободу без страха“, са Божидаром Јакшићем и избором Драгољубових текстова. `90. године – мојој генерацији и генерацијама које су долазиле, направила мост ка том, заиста, непоновљивом човеку и сјајном делу.



Поред „Политичких успомена“ и „Медаљона“ Драгољуб је објавио још и „Ведрине“ и „Учитељ и енергија“, један јако обиман опус тако да ово нису целокупна, него тек Сабрана дела и руководиоци у „Гласнику“ имају амбиције да овај пројекат наставе. Оно што је велика сатисфакција за нас који смо на овоме радили јесте да је коначно, након свих ових трагичних збивања са овом личношћу, Драгољубово дело је почело да се враћа у своје завичајно окриље. Реч је о делу које је, по мом суду, изузетно и актуелно и изузетно провокативно, и ја се надам да тек предстоји време када ће се људи из струке озбиљно позабавити превредновањем, критичким – разуме се, Драгољубових идеја. Има ту рањивих места, има превише, по мом суду, популизма, има можда превише прецењивања појединих личности, али у целини је реч о једном изузетно провокативном делу.

Но, оно што је већ изазвало велико интересовање јесу управо „медаљони“ и ту је Драгољуб уз, наравно, иронију – сјајан литерарни дар, по мом суду показао један, можда у нашој литератури, понајвећи таленат за портретисање. Лично мислим да је ту успео да надмаши и другог Јовановића – Слободана Јовановића који је, такође, био мајстор портрета.

### **Желидраг Никчевић:**

#### **400 ПОРТРЕТА БЕЗ ИЈЕДНЕ РЕЧЕНИЦЕ КОЈА СЕ ПОНАВЉА**

*Професор Тркуља нам је предочио читав аспеката због којих овај подухват и дјело Драгољуба Јовановића уопште можемо и морамо сматрати епохалним и драгоцјеним за нашу културу и за наш народ уопште. Дакле, не само историјски, не само политички него и један идеолошки и интелектуални хоризонт објављивањем ових дјела нагло је раскриљен и генерације које долазе, да не говоримо о актуелним нашим интелектуалцима и политичарима, могли би много да науче из овога.*

Радује ме што могу са вама да подјелим дио задовољства које сам имао радећи на приређивању ове књиге. Прије тога само да, као у оној рубрици – „на данашњи дан“, подсетим; на данашњи дан, 26. јула али 1946. године Скупштина Србије, на другој или трећој од својих сједница уопште, дошла је на идеју да одузме посланички мандат Драгољубу Јовановићу! Дакле, човјеку кога су позвали и увукли у Народни фронт и у Скупштину Србије, па онда и у Савезну скупштину и онда је покренута та иницијатива 26. јула, јер је он много говорио, слободно говорио и паметно говорио. Тада је он, између осталог, позвао Совјетску Русију да обрати пажњу да народ у Србији, поред комунистичке, посједује и неке друге снаге; то је оцјењено као прворазредни, чак и дипломатски, скандал и мандат му је одузет. Након тога долази ова компромитација Правног факултета који њега искључује са своје катедре, а Драгољуб Јовановић је тада упозоравао – немојте то радити, не због мене, него због вас!

Знао сам ја, наравно, чим сам се срео са овим књигама, да је ријеч о великану наше политичке и интелектуалне сцене, знао сам да је он био један од најпоуларнијих, најобразованијих наших политичара и можда је мало у свему



томе сметала та благонаклоност према Комунистичкој партији и у међуратном периоду, јер је он просто био њехов некакав природан партнер само по томе што је он био у Александрово доба. Међутим, ту добру вољу и ту толеранцију коју је он имао према, не бих рекао Комунистичкој партији него према народу који је постао жртва фашизма, па онда нагло и овог терора који је услиједио послвије рата, платио је, до последњег тренутка свјестан да прави жртву.

Он је више пута говорио о томе да су га људи упозоравали да није требало да буде тако толерантан и тако благонаклон, али он је слободног духа, усправан отишао на робију и, што је највећи парадокс, можда и јединствен случај у нашој и политици и књижевности, управо на робији без елементарних средстава за било какав, а камоли научно-историјски рад, написао оваква, можемо слободно рећи, ремек дјела.

Око 400 „медаљона“ је направио и нема у њима готово ниједне једине реченице, ниједног јединог описа који се понавља. То је у првој реченици већ онај импулс који вас хвата, нешто што, могу слободно рећи, ми немамо у нашој приповједачкој умјетности нигдје. Дакле, јединствен случај - и то је оно што ме фасцинирало; та његова приповједачка снага, та интелигенција да личност, ако се ради о човјеку, или карактер човјека или карактер епохе, оцрта у само неколико потеза. Ти „медаљони“ су прављени из техничких разлога на оним полутабацама, јер је то радио у затвору, пред робијашима који су га посматрали са стране, пред оним чуварима који су проучавали и вирили шта ради. Да не заборавимо да је њега у Народни фронт позвао Броз, па га је онда Броз више пута и са Цетиња упозоравао да пази шта прича и шта ради, па га је онда Пенезић Крцун хапсио, па га је онда Кардељ на Скупштини жестоко критиковао а најсвјетлији тренуци Моша Пијаде били су кад је реплицирао Драгољубу Јовановићу. А он је, као неку врсту, могло би се скоро рећи, супериорне освете направио таква ремек дјела, ослањајући се само на ту своју феноменалну меморију и на тај осјећај да народу, да не говоримо о његовој породици која је такође одиграла фантастичну улогу, остави тај траг својих размишљања и тај напор да буде на висини својих идеја, да остане вјеран својим идеалима и у тим најтежим могућим околностима.

Ја мислим да је књижевни ранг Јовановићевог дјела сигурно раван рангу Слободана Јовановића, а Драгољуб је у односу на њега много мање познат, и да је објављивање ових дјела огроман допринос и огромна инвестиција за нашу, не само политику и историју, него и за нашу књижевност.

Слободан Јовановић је, врло је интересантна веза њих двојице, али он је старији, доста старији и угледнији, када је у јулу 1930. године изашла та „Аграрна политика“ - у нашој научној литератури тада прворазредан догађај, јер се радило о младом доктору са Сорбоне који је имао позив да тамо предаје а објавио је „Аграрну политику“ у Београду, и почињу прогони; Слободан Јовановић му каже: „Драгољубе, књига је много опаснија него ви! Они хапсе вас, а књигу су пустили“. Ето, то је била судбина коју је он још `30. године наговјестио и сва је срећа да су књиге Драгољуба Јовановића сада ту пред нама, и да вам их можемо овако од срца препоручити.

## СЛАНКАМЕН ; ПРИЧЕ НА ПУТУ / Михајло Пантић

Гојко Божовић: уредник Архипелага

### ПРИЧЕ ИЗ ПРОСВЈЕТЉУЈУЋЕГ ЧАСА СПОЗНАЈЕ

У савременој књижевности све се теже изборити за право да у исто време budete писац више различитих жанрова, и заиста, све су ређи писци које истовремено јавност и читаоци препознају као приповедаче, есејисте, путописце, критичаре и историчаре књижевности, и можда је један од главних разлога што је тако -чињеница да је све мање оних који то право покушавају да изборе за себе.

Михајло Пантић је један од тих ретких који су, у књижевности и у књижевној јавности, препознати као писци неколико жанрова и који су у свим тим жанровима постигли веома много, заправо највише што се у савременој књижевности може постићи, и зато га знамо и као приповедача, и као путописца, и као есејисту, и као критичара, и као историчара књижевности, као тумача различитих књижевних текстова. Али, кад његове текстове читамо пажљиво или чујемо на неком тргу, ми заправо увек видимо да је Михајло Пантић у основи свега приповедач, да његова реченица јесте приповедачка, и то се може рећи не само када читамо његове приче него и када, рецимо, читамо његове есеје или његову књижевну критику.

Ту постоји једна изворна страст као основа књижевности коју пише Михајло Пантић, постоји потреба да се разуме и да се о том разумевању говори, а предмети нашег разумевања јесу различити и то се код Михајла Пантића јако препознаје. Њему је, дакле, потребно да се разуме нека песма, нека прича или, пак, да се разуме неки свет, неки приказ, неки догађај у свету са којим се овај приповедач суочио. Из тог настојања су уобличене књиге, читава једна серија књига које су ипак приповедачке, и чији су поједини делови есејистички и тој серији припада и књига „Сланкамен“. У тим књигама Михајло Пантић нас суочава и са врло блиским местима, оближњим приказима, сценама из наше свакодневице, али нас и одводи у велике светске градове и метрополе, мегалополисе у којима нас суочава са приказима, местима, крајевима о којима мање знамо и која су нам ређе доступна.

Ми онда видимо да Михајло Пантић, када нам приповеда, рецимо о Паризу, или о Москви, о Кијеву или Канади, он нам то чини са истом усресређеношћу као да говори о путовању у Нови Сад, или о путовању у Ниш или, рецимо о Сланкамену као о једном рибарском насељу на Дунаву, у коме се може окусити један ваљан људски живот. Из тог усресређеног приповедања ми заправо видимо да настају истинске приче; не овлашни путописи који треба да нас информишу о томе како се живи у неком крају света, не успутне забелешке о томе шта је видео, доживео или сусрео на неком путовању, него заправо он нас суочава са могућим и стварним световима који постоје ту поред нас или, пак, прилично далеко од нас. И то како Михајло Пантић испишује своје путописе изложене у књизи „Сланкамен“, али изложене и у књизи „Приче на путу“, то нам заправо говори о тој великој промени која се догодила у нашем читалачком и људском искуству, али која се догодила и у савременој књижевности.

Путописци су некада описивали непознате пределе, а готово сви предели, осим оних у којима смо живели, били су непознати. И они су нам говорили о свим детаљима потанко, врло брижљиво нас обавештавајући и како се људи

негде облаче, и како се хране, и како живе, како изгледају њихове зграде, њихове улице, места, тргови на којима се окупљају, обичаји који их повезују у једну истинску заједницу. Али, ми данас у једном технолошки суштински измењеном времену видимо цео свет као на длану, видимо га преко интернета, видимо га на форумима, на сајтовима, видимо га оком дигиталне камере, неизбројивим технолошким чудима и готово да ниједна информација до нас више не може доћи. Ми смо сувише опседнути информацијама а још је давно Оскар Вајлд рекао да је наш век сувише информисан да би био мудар, да би био уман.



И шта онда остаје приповедачу који је заинтересован да сведочи о свету и који је заинтересован да о том свету осмишљава нове могуће приче и да тај свет сагледа неким новим видиком, да у њему пронађе неки увид какав ниједна камера, ниједан технолошки изум не може утврдити. Приповедач заправо обилазећи свет или сведочећи о властитом свету, о свету сопствене и наше свакодневице, непрестано покушава да тај свет промишља, покушава да у њему види и место пада, али и чудесна места узлета у којима се одједном види и неки епифанијски тренутак, просветљујућа светлост, једно озарење које се, рецимо, у неком успутном разговору, обичној реплици, некаквој реткој речи, у некој необичној ситуацији може видети да то неко оближње место, рецимо Сланкамен или неко место на делти Дунава, могу заправо да нас воде сазнањима за каква смо све ређе спремни, ка којима све мање стремимо.

Могло би се рећи да нас заправо Михајло Пантић у својим путописним причама подсећа на то да књижевност још увек има шта да нам каже, и да уме да нас изненади и ретким речима, и обртима, и ситуацијама у којима се наш свакидашњи свет одједном указује, не само у празнини са којом живимо него и са свом пуноћом којој, ипак, негде у својим дубинама стремимо. И када нам он, рецимо приповеда о делти Дунава или о Сланкамену, или о неком другом призору у савременом свету, рецимо о облацима над Ирском или о Паризу какав нисмо знали ни слутили, нити смо га видели у неком филмском журналу,

ми видимо како модерни путопис, онда када је најбољи и најсадржајнији, јесте пре и после свега – прича.

И у томе се заправо враћамо оној почетној тези да Михајло Пантић јесте изворни приповедач који нам и у својим другим причама, а недавно је објављено једно издање његових изабраних прича у издању „Стубова културе“ у две књиге – „Ако је то љубав“ и „Овога пута о болу“ и, са друге стране књига „Седми дан кошаве“ и „Новобеоградске приче“, у тим причама видимо да увек постоји једна стална позиција, стална тачка са које се осматра свет, видимо да нам Михајло Пантић приповеда из једног просветљујућег часа спознаје. У неком часу у његовим причама свет се сазнаје дубље и боље него у читавим потоцима времена пре и после тога, и у том часу великог преокрета као да настају све приче које Михајло Пантић исписује.

Могли бисмо рећи да се то исто догађа у његовим путописним причама онда када нека ситуација, неки приказ, неки детаљ одједном промени ту познату фасаду великих градова или, на први поглед, једноличну, монотону физиономију малих места у којима живимо и са којима се сусрећемо. У тим часовима заправо видимо да свет није само многолик, није само многострук; он је суштински узбудљив, разноврстан и заслужује истинску људску причу. О томе нам, између осталог, приповеда Михајло Пантић у књизи „Сланкамен“ и када нас води према мање или више непознатим пределима, и када нам говори колико се пред нашим очима у нашем времену изменила савремена књижевност.

Осим овог путописног тока у „Сланкамену“, који се види и у овој књизи „Приче на путу“, у „Сланкамену“ постоји и тај други који заправо говори о томе како нам изгледа савремена књижевност, колико се она променила, да она више нема ни политичку функцију, да је њена друштвена функција нестала...

**Проф. др Михајло Пантић**

## **ПЛАНИРАНЕ И НЕХОТИЧНЕ КЊИГЕ**

### *Шта за вас значи књижевност?*

То је питање чију тежину сви заиста осећамо. Ми смо се форматирали као писци у неким временима у којима је књижевност била важна, имала је свој недвосмислен социјални значај и била је обавезујућа. Ја се сећам како сам дрхтао гледајући неке од највећих српских писаца тада још, на срећу, живих. Сећам се свог узбуђења кад сам, рецимо, упознао Васка Попу, или кад ми је Бранко Ћопић пружио руку. Они су тада били у годинама које сам ја, у међувремену, прерастао. Ја знам да мени нико не пружа руку осећајући узбуђење, и мислим да би, приповедачки, тако могао да вам одговорим на то питање јер - све се променило.

Променио се свет па се онда, нужно, променила и књижевност и то уствари не треба ни да нас превише забрињава. Али је ово чињеница што сам рекао; ми смо постали писци у неким временима када је књижевност била важна у сваком погледу, и данас ми имамо осећај да она живи помало од те своје некадашње потврђене и промовисане важности. Као да пливамо у неком простору у којем више не можемо да пронађемо јасну тачку – стајну или реперну или тежишну, то је мање битно. Али, свеједно – треба писати и ја



мислим да је кључ у томе да на крају ипак има људи којима су књиге битне, а на сву срећу има таквих, преживели смо; има неко ко чита књиге и не гледа „Фарму“. Кључ је у томе да свако од нас налази индивидуални одговор на питање зашто му је књижевност важна. Она је мени битна по принципу оне негативне дефиниције; можда као Свети Тома – не бих умео да вам дефинишем зашто, али кад бисте ми је узели шта бих ја био? Не много више од ништа.

Књижевност је нешто што испуњава, што осмислотворује наше постојање, наш живот, даје му дубину, даје му важност и то је, да употребим један тибетански израз, то је једна индивидуална лична мантра. Кад све прође, кад све почне да губи интензивно водостај, кад све почиње да опада, онда кад осећамо да се свет дехијерархизовао, да регуле више не важе – то је рекао један велики филозоф, онда свако од нас прибегне некој својој мантри и пронађе неки свој одговор. За неког су одговор књиге, за неког је то музика, значи свако пронађе неки свој смисао; за мене смисао станује у књижевности.

Ја уствари пишем две врсте књига. Једне су планиране књиге; то су књиге у којима осећате важност неке теме и сваки писац је на неки начин дужан да се изјасни о темама које чине наш живот. Такве су та моја књига о љубави или та књига о болу; живот вам доноси одређене теме. У неком животном узрасту постајете свесни важности нечега; разведете се, или се заљубите, или сахраните неког драгог. Значи нешто што нас изнутра мења и то су напосто приче о којима не можете ћутати ако сте писац, то су теме које спадају под обавезну лектуру.

Ове друге књиге су мени подједнако драге – то су нехотичне књиге; ја их зовем ружним речником „коллатералне књиге“, јер нас та реч – коллатералност помиње оног чега нико више не жели да се сећа. Али, то су заиста књиге које настану тако и некако се саме напишу, то су књиге које по некој стихији живота долазе; одједном их ухватите, одједном вам се укажу.

Тако је настала и та књига „Прича на путу“ – ја пишем то годинама и сигурно да ће се то наставити где год да одем. Ево, вечерас сам у Херцег Новом ухватио две реченице, негде сам их запамтио и знам да ће се сигурно у једном тренутку скрасити у некој причи, тако да ћу ја наставити да пишем такве књиге односно такве приче. А, да ли ће то бити књига – па, претпостављам и да хоће. Важан је и подстицај, знате – кад вам неко нешто каже; писцу је, односно мени је битно да се неко одазове на то. Кад објавите негде неки текст онда сретнете неког, неко вам у аутобусу каже, или вам телефонира, или вам пошаље e-mail и ви онда видите да равнодушност није победила, да постоје људи који су добар резонатор за то што ви хоћете да кажете. И тај подстицај је такође врло важан и ова књига је уствари настала из таквог једног подстицаја; ја сам се обазрео око себе, погледао неке своје раније књиге, погледао текстове које сам имао објављене по разним часописима, неки нису ни објављени претходно, и онда сам схватио – да, то је та врста књиге и тако сам написао „Приче на путу“. Тако да је то као вожња онога што се у скијању зове „паралел-слалом“; значи увек имате нешто што подлеже појачаној рационализацији и тежњи да се одредите према темама које су битне. За мене није добра књижевност у којој не могу да препознам важност теме. Писац на неки начин убеђује читаоца да је то о чему он говори важније од свих других ствари овога света, и то може бити било шта; врхунски писац вас може убедити да је и ова чаша невероватно важна и да она супституише космос, а неко може да вам говори не знам о чему, не знам како грандомански да приступи нечему а да ви осетите потпуну слабост интересовања за то што он жели да вам каже. То је вештина писања.

Али је најважније да у књижевности постоји некаква тема која је битна, која некако привлачи људе а по правилу су најважније оне теме које сви носимо у себи и у стању смо да дијалогизујемо поводом њих.

Ако се не препознате у књизи коју читате, што би рекао један Андрићев јунак, онда вам је магловита та работа, онда то није то - морате пронаћи неку другу књигу за вас. А друга линија је ова линија нехотичног писања или, како каже један француски филозоф: „писање је трагање за несвесним садржајем, вербализација несвесних садржаја“. То је, такође, важан део сваког писања. Ја пишем уствари да бих на неки начи сазнао, формулисао одређен свој став према некој теми,, неком предмету, неком искуству, неком карактеру итд.

27. 07. (уторак) 21:00

---

## СЈЕЋАЊЕ НА ЖАРКА КОМАНИНА : ЉЕТОПИС ВЈЕЧНОСТИ

**Др Марко Недић, уредник Српске књижевне задруге**

**КЊИГА СТРАСТИ, ЉУБАВИ, УСПОМЕНА, БОЛА, ДУШЕ И ОПРАШТАЊА**

Говорим у своје име и у име Српске књижевне задруге у којој је Жарко Команин објавио неколико својих књига: Преступна година, Вожд Карађорђе и књаз Милош, Годо је дошао по своје, Љетопис вјечности, Господ над војскама. То је заиста импозантан део његовог стваралаштва и он се може сматрати аутором Српске књижевне задруге, јер је био велики пријатељ задруге и члан УО, а последња два романа објавио је у Колу СКЗ.

Коло је најстарија и најутледнија едиција српске књижевности и српског издаваштва. Онај писац који уђе у Коло својим новим делом, сматра се да је ушао у историју српске књижевности.

Жарко Команин је у српску књижевност ушао раних 50-их година својим приповеткама, међутим он те приповетке није објавио тада када их је највише писао, већ 2002. заједно са неком врстом објашњења или коментара. Он је са задовољством обликовао и компоновао књигу на тај начин. У Вечерњим новостима је 10 година објављивао позоришне критике и био познат у београдској и југословенској културној јавности као позоришни критичар и аутор драмских текстова у представама које су игране на бројним позоришним сценама.

У то време у српској књижевности главну реч у прози, у стварању романескних дела имали су Миодраг Булатовић, Данило Киш, Мирко Ковач, Бранимир Шћепановић, Борислав Пекић, Живојин Павловић... Они су представљали неку врсту једне харизматске групе и било је тешко неком новом писцу да уђе у тај круг. Жарко је први роман „Кољевка“, објавио 1976. године, и било је тешко да се укључи истовремено у тај жанр и да настави да ради оно што је до тада радио. Зато га је и књижевна критика сматрала писцем који је искочио из свог основног, позоришног и драмског и укључио се у романескни жанр сматрајући да ће он то привремено радити и вратити се позоришту. Међутим, Жарко је паралелно писао и драме а доцније све чешће објављивао романе, тако да се схватило да је он исто тако добар романијер као што је добар



драмски писац. По мом личном мишљењу мислим да је остваренији у роману него што је то био у драми.

Његов последњи роман, Љетопис вјечности, са парафразом једног Његошевог стиха из Луче микрокосма, је роман који у српску књижевност уноси, односно враћа, ону велику тему српске књижевности - сукоб идеологије, историје, политике, са стварношћу и поједначним личним судбинама. Тешко је у једном тексту или једном критичком приступу открити све особине једног дела, а Жарково дело је тако слојевито и подтекстуално загонетно, да је сасвим природно да се посматра на различите, али и на један начин. За мене је била важна једна димензија тог романа а то су неке његове особине које су везане за тематски слој а и за оно што се сматра неким значењским слојем тог дела.

У Љетопису вјечности су доживљене лирским гласом, наративно обликоване неке од најдраматичнијих тема српске историје новијег времена, односно новије историје српског народа у Црној Гори. Овај роман, по многим својим књижевним особинама, представља синтезу и тематско и тестаметарно заокруживање Команиновог досадашњег романсијерског рада. Теме које је Команин у својој прози често узимао за основни предмет свог интересовања, трагичне идеолошке поделе народа за време Другог светског рата и после њега, сагледане из перспективе поражених и убијених за заједничку идеју, у новом роману је појачана продубљеним ауторским погледом на судбину поражених и после рата. Тада су их самоуверени победници безпризорно настављали да називају издајницима народа, не остављајући им могућност да кажу своју истину о времену рата, о свом страдању у њему и о разлозима дубоко емотивне, патриотске и психолошке природе који су их мотивисали на активно супростављање окупатору.

„Лажна прича победника о јединој истини о рату и нужним идеолошким поделама у њему условила је с једне стране заборављање великих, колективних и појединачних трагедија поражених, а са друге стране је прича о победницима као јединим спасиоцима народа у тешким историсјким временима“.

На такву фабулативну нит надовезује се једна општија, надисторијска, универзална истина књижевности, о греху, испаштању, о причи, приповедању и сведочењу, о тражењу смисла постојања и васкрсењу личности које доноси сазнање и преношење истине кроз причу.

Главни лик романа, Симон Рујанић из Пелинова, из једног, може се рећи, митског књижевног топонима у прози српске књижевности, у часовима пред смрт у којима је у својеврсној емотивној и етичкој ретроспективи сагледао читав свој живот, трагајући за моралним и духовним упориштем, он зна да истина и прича о пораженима „о оцу, о браћи, о Пелиновљанима, лежи закопана дубоко у земљи преко 60 година. Али једном одтуда мора васкрснути“.

У његовом сећању на живот у завичају, и преношење речи и сведочење приповедача једног лика, заиста необичног, за којег аутор уводног текста у предговору за Љетопис вјечности, Петар Пијановић каже да је нека врста двојника самог аутора. Истина о пораженим коначно је васкрснула, првенствено сагледана као трагедија историје и идеологије али и као општа, универзална трагедија егзистенције и човековог удеса у свету. Зато је Команинова књига морала бити написана, како он каже, „страшћу, надом, љубављу, успоменама, болом, душом и опраштањем“. Јер она у свом елегичном и молитвеном обраћању читаоцима говори о трајним а не о пролазним вредностима и особинама стварности и човековог положаја у њој. Једна од кључних осећања и сазнања главног лика романа, да је опраштање туђег греха

МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.  
„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес



изазвано императивним деловањем човековог несавршенства, једна од најплеменитијих дужности личности, испуњене хришћанским доживљајем света и хришћанском љубављу према човеку и да он постаје основна окосница романа, његова сложена реч која држи и чува фабулативну нит и њену грађу од ветрова, времена и историје.

Трагање за истином поражених довршава се праштањем победницима и откривањем помирителског, готово екуменског значења тог чина. Тиме је истакнут Команинов став о могућном помирењу припадника истог народа који су се у рату нашли на супротним странама. Истина о брату убици из романа служи истој сврси, да се успостави жељени склад и приближавање а не да се одржавају вечите поделе међу браћом и да се форсирају искључивост и догматски поглед на свет и на човека. Тим чином се Симон Рујанић пред своју смрт и пред смрт свога полубрата ослобађа свога греха и стида због неисказиване истине и ослобађа се емотивне и етичке самоће у којима је деценијама живео.

Извесне нијансе актуелног, друштвеног и политичког и могуће аутобиографског значења, које произилазе из оваквих успостављених веза међу учесницима романескне приче, нимало не умањују њен уметнички значај. Напротив, својом могућном аналогијом додатно га увећавају. Све могућности такве приче и њеног изједначавања са истином, стварне а не пројектоване



историје, на посредан начин су још једном потврђене динамичним и чулним језиком и сажетим и елиптичним стилем Команиновог романа. Његовом сложеном мозаичком композицијом, складним повезивањем његових главних структуралних слојева поступним развијањем и повезивањем наоко испрекидане приче у јединствену, садржинску и значењску целину.

Лирски језик романа, често оствариван библијском интонацијом и ритмом, постаје његова посебна вредност, која се, иако условљена осталим слојевима нарације, постепено издваја изнад изабране теме и њених умножених значења и формира потпуно нову естетску вредност текста. Зато су у Љетопису вјечности, који специфичним књижевним средствима говори о предсмртној драми поједница и драми колективне историје, на најбољи начин афирмише поетска проза као један од највиших домета српске књижевности.

Посматран у тој перспективи Жарко Команин се романом Љетопис вјечности и претходним романом Мој оче и ранијим књигама, потврдио као један најиндивидуалнијих савремених српских прозних писаца у другој половини 20. века и почетком 21. века, који успешним наративним прожимањем историје, морала и праштања, поезије, истине и духовности, ван сваке сумње остварио високу меру уметничког књижевног казивања. Тиме је задужио књижевну критику и читаоце на један обновљени и потпунији доживљај целокупног свог књижевног дела и његовог симболичног значења и стила.

**Проф. др Горан Максимовић**

## **ПРИЧА И СМРТ, ВАСКРСЕЊЕ И ВЈЕЧНИ МИР**

У 2009. години објављено је неколико значајних романа на српском језику. Један од најбољих из прошлогодишње продукције је управо Љетопис вјечности Жарка Команина.

Прво и основно питање је како дефинисати жанровски природу овог романа, какав је то књижевни текст и шта је заправо основна идеја на којој се заснива романескна прича и заплет овог романа. Није једноставно одговорити на то питање јер је Команин писац који нуди различита рјешења, различита значења, који користи различите књижевне поступке и на тај начин отвара веома разноврсне и богате могућности за разумјевање Љетописа вјечности. За мене је овај роман првенствено роман о идентитету, о човјековој вјечитој потрази и вјечитој жељи да сазна ко је, откуд он на земљи, какви су његови односи у породици, какав је његов однос у друштву и какви су његови ставови према свијету који га окружује. У том смислу је Љетопис вјечности роман са добро одабраним насловом. Наслов овог дјела преузет је из једног стиха Петра Петровића Његоша из Луче микрокозма, а Његошев опис вјечности је једна од великих тема свјетске књижевности, поезије прије свега, теме у којој се трага за човјековим идентитетом, и за чињеницом ко је човјек, каква је његова веза са небом, космосом, Богом у крајњем случају. Тај опис је Команин посматрао из перспективе приповједача прозаисте, романсијера у овом случају, тако да је ту Његошеву лисрку позицију, позицију пјесника филозофа, он преуредио и посматрао из позиције прозног писца и приповједача. Љетопис вјечности је управо та велика жеља и жудња за бјежањем од заборављања и чувањем идентитета. Како побјећи од заборављања, то је суштинско питање за којим трага главни јунак овог романа Симон Рујанић и приповједач овог романа Бездановић. Симон и Бездановић су на неки начин у дослуху, они су у повлашћеном односу, размјењују своја искуства, и начин размишљања како сачувати тај идентитет, како побјећи од заборављања, како сачувати истину за оне који ће имати снаге да је препознају. У том смислу, тај опширни Љетопис вјечности Његошев, интерпретиран као жудња за причом, за причом која ће бити велика истина и



прича која ће нас на аутентичан начин извјестити о истини и која ће на аутентичан начин потиснути заборав који је веома брз и који готово са невјероватном снагом опседа генерације које су биле учесници појединих догађаја, у овом случају догађаји који су везани за Други свјетски рат и непосредно након њега, године у којима је дошло до трагичних, братских и племенских сукоба који су били идеолошки дефинисани као сукоби ослободилаца и издајника а заправо се у стварном изворном смислу није знало ни ко су прави ослободиоци а још мање зашто би епитет издајника припао овим другим који нису били на страни побједника.

Команин је романескну причу и грађу организовао у три цјелине. Прва има наслов или поднаслов Прича и смрт, друга- Прича и Васкрсење и трећа - Прича и вјечни мир. Ова прва цјелина је карактеристична по томе што је као пролог за романескно излагање, Команин употребио један библијски сегмент који управо говори о односу човјека и смрти. Шта је то смрт? Да ли је то човјеково физичко нестајање са земље или је то вјечита потрага његове душе и путовање његове душе у прапочело, мјесто постања, у космос у коме се налази извориште човјековога бића и човјековога постојања. Управо у том првом дјелу приче, Команин је и обликовао ту врсту специфичног односа између Симона Рујанића из митског топонима Пелинова и приповједача Бездановића са једне стране, и Митра Мркића који је полубрат Симона Рујанића али њихова трагедија и несрећа њиховог односа је, што они не знају да су полубраћа, јер је тек на самрти Рујанићев отац саопштава ту информацију своје сину који је званично био његов син.

Друга карактеристика тог односа садржана је у чињеници да је отац Митра Мркића био један од оних „побједника“ после рата који је узео активно учешће у ликвидацији оца Симона Рујанића. Та врста породичне трагедије ствара драмску напетост и зашлет, драмске тензије које нас непрестано воде кроз лавиринте свијести, размишљања, дигресија, с једне стране Рујанића, с друге стране Бездановића, а са треће стране кроз специфичну драму Митра Мркића који сазнаје да није син свога званичног оца, него да је његов отац био човјек који је давно страдао у чисткама у другом свјетском рату. Када је ријеч о тој историјској основи ове приче, ту се појављује читав низ мотива који су везани за просторе Никшића, ужег Команиновог завичаја, манастира Острог, простора који представља и митско и конкретно средиште књижевности Жарка Команина, али се са друге стране појављује читав низ историјских рефлексција и топонима који нас упућују на најразличитије трагичне моменте за судбину српског народа.

Када је ријеч о другој цјелини романа, она је мотивисана цитаом из Његошеве Луче микрокозма, цитатом који указује да је судбина човјека на земљи пролазна, да је његова вјечита жудња за космичким просторима природно стање за повратак у претходне облике постојања и успостављање везе са Богом. Ова прича је драгосцјена зато што ту димензију трагања за идентитеом и димензију страха од заборавља Команин преуређује и на конкретном плану претвара. О последњим данима Симона Рујанића и његовом суочавању са чињеницом да ће он да умре, и на неки начин жељом да се потпуно суочи са овоземаљским мукама и проблемима који су пратили и њега и његову породицу и да на неки начин потпуно спреман крене у Љетопис вјечности у коме ће његова душа наћи потпуни мир.

Трећа цјелина има такође један необичан цитат преузет из епске пјесме Урош и Мрњачевићи, то је један стих који гласи „од оца је остануло сину“, стих који суштински открива идеје на којима Команин гради причу. Та жудња да се



сазна шта је то од оца остало сину и шта је то синовљевска обавеза према очевима, је заправо и суштинска прича и заплет треће цјелине Љетописа вјечности. Симон Рујанић вјерује да је тај његов однос са оцем остао недовршен зато што га је прерано изгубио али са друге стране му је то помогло да ту вјечиту жудњу за ликом оца, за идентитетом који би његов отац симболички поткрепљивао, јачао и снажио кроз његово дјетињство, младост, кроз тешке године одрастања када је епитет да је син народнога издајника непрестано угрожавала његову физичку безбједност а не само његово одрастање и сазријевање. Управо та врста трагања за идентитетом, жеље да распозна однос између оца и сина, затим обавезе које син наслеђем преузима од оца је суштинска димензија треће цјелине овога романа. Оно што је такође веома значајно за Команинову грађу односно романескно обликовање Љетописа вјечности је расправа и размишљање о томе да ли човјек има право да заборави, да намјерно потисне и остави негдје у дубинама заборава све оно што је историја једне породице, једне судбине, историја и борба једног народа за очување идентитета у неповољним идеолошким приликама. У том смислу је Љетопис вјечности заиста компонован и обликован као једна веома чврста грађевина, као дјело које је готово написано пјесничким језиком, нема ту ниједне сувишне реченице, сувишног детаља. Ту негдје долази до изражаја и Команинова способност, његов таленат да пише не само драмске текстове, већ и способност да пише роман из перспективе драматурга, тако да је овај роман сачињен из читавог низа прозних секвенци које су готово у облику мозаика комбиноване и компоноване тако да се на крају све слива у једну монолитну, снажну умјетнички слику свијета. У том смислу је роман непријекорно написан, једним од најзгоднијих облика српског језика, тако да текст можете да читате са великим задовољством. Када прочитате роман Љетопис вјечности онда ћете размишљати о многим питањима која се тичу и наше националне судбине и нашег индивидуалног идентитета, нашег односа према очевима, односа очева према синовима, то је књига која ће вас мотивисати да размислите и да проблематизујете бројне идеје које постоје око нас а које често промичу поред нас. Након читања овог дјела све те идеје се наједном узбуркају и мотивишу нас да поново размишљамо из неке нове, можда перспективе будућности.

Роман Љетопис вјечности је роман који је објављен за Команиновог живота и који је он завршио онако како је желио. Свакако је то роман који је обиљежио 2009. годину и српску књижевност у првој деценији 21. вијека и на неки начин нам показао и отворио путеве како казати, како читати и како разумјевати савремену прозу.

## **ВОДА ИЗ КАМЕНА/Љиљана Хабјановић – Ђуровић**

**Катарина Брајовић – Никчевић**

### **ЧУДЕСНО И БОЖАНСТВЕНО У ОБИЧНОМ**

*Вода из камена*, нови, десети роман Љиљане Хабјановић Ђуровић, доноси причу о једноставним људима из руралног краја обреновићевске Србије и чуду које се догодило међу њима да би се показало ко је вјера а ко невјера.

Када се Милојки, простој дјевојци из села Ђунис, крај Крушевца, на потоку, док је прелазила преко Влајкове ливаде, указала Богородица, не само



њена, већ и судбине многих њених сусељана преломиле су се у неочекиваним смјеровима, као што се свјетлост преломи у капљи воде.

Не само у данима и годинама које су услиједиле, већ и у наредним деценијама, консеквенце овог догађаја обликовале су животе људи, све до 1934. године, када је коначно подигнута црква Покрова Пресвете Богородице и тиме испуњен завјет постављен у ријечима размијењеним на светом мјесту крај Ђуниса.

Сторија о сусретима Мајке небеске и сироте Милојке има документарну потку. Чак је и фотографија на насловној страни стварносни документ из 1934. године. Сама фабула развијена је на основу записа насталих свједочењима актера која су штампана под насловом *Чудесна повест* у издању Управе манастира Покрова пресвете Богородице у Ђунису, чији је аутор Драгутин Дража Јоцић, брат Милојке.

Грађу која је случајношћу или провиђењем посредована до нашег аутора, Љиљана Хабјановић Ђуровић предала је посебном естетском поступку, рашчлањујући је на монолошке фрагменте које износе бројни ликови ове повијести, задобијајући тако полифоничну растреситу текстуалну елипсу.

Као на спирално убрзавајућој вртешци, смјењују се изјаве о догађајима, исповијести и повиједања, постепено градећи структуру која врхуни у непомирљивом сукобу и пропасти оних који су стали на страну сопствених недовршености и ситних интереса, а накнадним признањем врлини која је свјесно кренула путем страдалништва.

Иза филмски брзе и прецизно монтиране структуре стоји снажна архитектура приче о вјечној борби добра и зла, прича о злочину и казни, о чистоти и лицемерју, прича која својом универзалношћу и свевременошћу превазилази географске и историјске оквире постављене конкретном реалистичном потком на чијој је основи настала.

Ипак, живост и динамичност ове повијести извире управо из тих хронотополошких детаља, из те необичне приповједачеве одлуке да прикаже српско село с краја 19. и почетка 20. вијека, овај дио наше историје који смо обично посматрали кроз високу политику или геостратешке податке.

Судбина малог човјека, она сиромаштвом, фолклором, простотом али и дубоком чистотом прожета душевност, онај човјек који мине кроз живот између двије жетве, послје олује или усред неке ратне епопеје, као безимени статиста, онај који остави трагове само у варљивом сјећању својих потомака, баш такав је постао јунак ове прозе.

Ова одлука се, као прозни изазов за Љиљану Хабјановић Ђуровић, чини утолико тежом у свијетлу чињенице да су њена претходна четири романа, у ствари, романиране биографије великих јунакиња и светица: свете Петке, књегиње Милице, Пресвете Богородице и мати Ангелине. За изградњу тако сложених књижевних реконструкција потребно је осликати читав духовни свод којем су ове јунакиње више стремиле него што су живјеле обичне земаљске дане.

Измјена приповједног амбијента и спуштање литерарног фокуса на сеоска дворишта, њиве и потоке, може изгледати као истраживање патоса, као ризично напуштање заводљивог пејзажа духовне елеганције и опасно препуштање ћудима интелектуалне и вјерске дивљине.

Међутим, баш у том непривлачном предјелу, у том слијепом углу историје и политике, Љиљана Хабјановић Ђуровић пронашла је чудо, моралну и духовну вертикалу, онај централни догађај око којег ће се заплести судбине

МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.  
„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес

■□■□■

јунака и показати да се по вољи Божјој, али и против ње, може живјети како на врху тако и на дну.

Сваки од јунака овог романа појављује се и у улози приповједног лица, чиме је прича о догађајима који су услиједили након што се Пресвета Богородица указала Милојки Јоцић раслојила на низ брижљиво повезаних фрагмената. Сваки причалац је истовремено и заступник одређеног аспекта приче, али и глас који представља начин мишљења, друштвени слој или политичко становиште.

Постепеним смјенама стилски и тематски прецизираних фрагмената повећава се информативна основа коју читалац прибавља сабирајући, укрштајући а понекад чак и одузимајући дјелове исповијести јунака који нису свезнајући, већ напротив, често су веома ограничени и фокусирани на маргиналне детаље приче, потпуно субјективни и уведени да би обојили једну од могућих нијанси живописа.



Овакав поступак омогућује читаоцу да сагледа истину, књижевну, а и ону другу, у свој њеној живости и кроз супротности које су у њу уткане. Овај роман пружа нам прилику да се загледамо у лице Србије за коју смо, тако наивно и неоправдано, вјеровали да је наша превазиђена и с правом заборављена прошлост.

Прошлост која пријети да постане будућност. Можда баш стога што смо је потискивали, занемаривали и одбацивали, презирали као сељачку и просту.

Баш због те изванредне моћи да у простом нађе сложено, у унижењу узвишеност, у обичном чудесно и божанствено, али и избором теме, Љиљана Хабјановић Ђуровић романом *Вода из камена* потврдила је свој одавно освојени назив „женског Ћосића“.

На крају овог малог излагања о најновијем дјелу Љиљане Хабјановић Ђуровић, желим да укажем на неке податке који такође илуструју квалитет њеног рада, иако су сасвим извантекстуалне природе: за само само шест



мјесеци, односно од октобра 2009. до априла 2010. године, *Вода из камена* доживјела је 11 нових издања, чиме се и овај роман нашао у врху читаности, попут свих девет претходних дјела Љиљане Хабјановић Ђуровић.

Више је него фасцинантан податак да су њени романи до сада штампани у тиражу који премашује милион примјерака, што је нечувена ријеткост у српској књижевности, ако уопште и постоји сличан или упоредиви податак.

Сва наша издавачка индустрија зна колико је велики и вриједан тај милион, будући да и наше највеће издавачке куће не могу да поставе ту цифру, па ни као деценијски циљ.

Ипак, мора се нагласити, да не би било забуне, посебно међу младим и будућим писцима, овакав успјех није спонтан, случајан и не долази преко ноћи. Снага коју Љиљана Хабјановић Ђуровић улаже у свој животни пројекат огромна је и задивљујућа.

Она је и посвећена и подређена слушкиња свог књижевног заноса, њени животни циклуси подешени су према хировитим захтјевима прозе, усмјерени ка непрекинутом и непрекидном истраживању могућности приче.

Она је страствени гледалац и пасионирани слушалац и ватрени причалац, али је изнад свега брижљиви трагалац за суштином, онај који није спреман на компромисе и који без милости одбацује сваки терет који може успорити или зауставити или оптеретити природни ток литерарног живота.

То су таленти уложени у њену библиографију, дарови које она, у прећутном договору са читалаштвом, уредно и професионално подастире пред ноге њеног величанства публике и изложи суду строге јавности.

И најшира публика и најстрожа критика једногласни су у оцјени квалитета романа Љиљане Хабјановић Ђуровић. Нама преостаје да са нестрпљењем очекујемо следећи наслов, надајући се новим читалачким уживањима.

## **Љиљана Хабјановић – Ђуровић**

### **ВЈЕРНИ СЕ ЧУДУ НЕ ЧУДЕ НЕГО РАДУЈУ**

*Прво желим да се захвалим организаторима овог сајма књига што су ме позвали. Нисам била овде већ пет година, не зато што ме нису раније звали – звали су ме, него што је просто био такав стицај околности да од 2005. до сад нисам могла да дођем. Утолико је моја радост већа што сам вечерас у Херцег Новом и што сам пред вама и са организаторима сајма. Такође, желим да се захвалим Катарини Брајовић за све што је рекла, јер она је заиста најбољи тумач мојих књига. Ја нисам знала чак ни да је прочитала „Воду из камена“, нисмо се среле од сајма прошле године, али док сам је слушала, још једном сам схватила да је, осим што је паметна – а то је потребно да би се разумеле моје књиге, заиста најбољи тумач мојих књига.*

“Вода из камена“ је роман о највећем чуду неба и земље, односно о појави Пресвете Богородице међу људима. Кад говоримо о роману „Вода из камена“, о том чуду, морам да кажем да оно што уствари називамо чудом, за верне није чудо. Стога се верни чуду не чуде, стога се верни чудима радују јер свако чудо, дакле – то што ми називамо чудом, уствари је само доказ о Божијој свеприсутности, о свеприсутности Мајке Божије и о њеној доброту и бризи о





људима, само је доказ да је Богу могуће оно што ником другом није могуће. Зато се, због свести о томе верни чудима не чуде него се чудима радују.

Роман „Вода из камена“ говори о једном истинитом догађају. Наиме, баш у ово време – два дана уочи празника Сабора Светог Архангела Гаврила, а тај празник је био јуче, 1898. године у селу Ђунићу у Србији, које је удаљено 14 километара од мог родног града Крушевца, на једном камену, крај потока, седела је Пресвета Богородица и обратила се девојчици Милојки. Зашто је дошла Пресвета Мајка, шта је рекла Милојки и људима ондашњег времена, али и свима нама и како је тај догађај преломио животе многих људи у том иначе бурном времену на преласку између два века говори роман „Вода из камена“.

Ја сам ову књигу писала на основу две врсте података. На основу података који су сведочанство које је, као истинито признала Српска Православна Црква и то сведочанство је написао двадесетих година прошлог века Милојкин брат Дража Јоцић и, одтада па до данас а и дан данас, штампа га као своје издање манастир Покрова Пресвете Богородице у Ђунићу. Најновија издања су последњих неколико година изашла са благословом ондашњег Владике нишког – нашег садашњег Патријарха Иринеја.

Ја сам се у писању романа дословно држала те књиге. Међутим, без обзира што се Ђунић налази на 14 километара од мог родног града, ја сам за Ђунић чула тек на Свету Петку 2001. године. Наиме, вратила сам се са сајма књига и имала сам телефонски позив. Јавио ми се човек који се представио као јеромонах Стефан Ђорђевић из манастира Свете Петке у Стублу код Краљева. Ја сам знала за његово име, јер је он један од оних малобројних људи који су писали о Светој Петки, и зато ме његов позив веома обрадовао. Дуго смо разговарали и он ме у једном тренутку питао да ли сам била у Ђунићу. Па, што бих отишла у Ђунић – шта има тамо? Онда ми је он испричао шта има тамо, наравно ја сам после тога пожурила да одем у Ђунић. Помолила сам се пред каменом на коме је седела Пресвета Богородица, била сам у малој цркви која је подигнута 1934. године са благословом Владике Николаја, пила сам воду са извора Мајке Божије и тад сам замислила како би било лепо да једног дана, ако буде Божија воља, напишем књигу о томе.

После тога сам написала романе „Игра анђела“, „Свих жалосних радост“ и „Запис душе“. У време кад сам завршавала роман „Запис душе“ ја сам схватила да је просто време да почнем да пишем о том случају у Ђунићу међутим, пошто нисам била баш најсигурнија, ја сам поново отишла у Ђунић. Овога пута није био никакав празник, били смо сами мој муж и ја, и ја сам се помолила Мајци Божијој и рекла сам - ако ти желиш да ја напишем ту књигу и ако је сад време за то, молим те да ми даш неки знак да будем сигурна да ја то смем. Нешто мало после тога појавила се једна госпођа која ми је рекла да је из Крушевца, да је лекар, да воли моје књиге и онда је рекла – мислим да би требало да напишете књигу о овом месту овде и свему што се овде десило.

Ја сам после тога одлучила да покушам да напишем роман о свему томе. Јавила сам се оцу Стефану, он ме позвао да дођем у манастир Свете Петке, отишла сам тамо, а он ми је дао документацију која је настала на основу његових истраживања. Он је дест година истраживао све око тог случаја што није било записано у овој књижици; истражио је књиге рођених и умрлих, пронашао је Милојкин гроб, обновио је тај гроб јер је споменик био потпуно утонуо. Поседовао је фотографије – једна од њих је и на корицама књиге и, пошто је он иначе по образовању академски сликар, направио је и мапу тог читавог краја са локалним топонимима и кад прочитате у књизи да је неко

ишао преко Влајкове ливаде, или да је ишао преко поља које се зове Луди вир, он је заиста ишао преко тог поља, заиста се та места налазе тамо и тако се називају.

Сву ту документацију до које је дошао отац Стефан ми је великодушно ставио на располагање, тако да је уствари тај мој истраживачки рад, који иначе понекад траје страшно дуго, овог пута био знатно скраћен захваљујући и томе што постоји и та књижица и захваљујући томе што ми је отац Стефан уступио практично све оно до чега је он дошао истраживачким радом.

Ја сам роман „Вода из камена“ радила две године. Оно до чега ми је било посебно стало док сам писала ту књигу, с обзиром на то да сам писала о обичним људима – хтела сам да они говоре аутентичним народним језиком и у текст романа унела сам много народних пословица, унела сам много народних мудрости, унела сам и поређења. Док сам се присећала тога и док сам то исписивала ја сам била задивљена колико је наш народ mudar и колико је велико то богатство које нам је уствари остало од наших предака. Наиме, наши преци су умели да кажу највеће истине кратким и најједноставнијим речима. Ми бисмо данас могли да причамо, рецимо, о добру и злу и о њиховим последицама сатима и да се надмећемо у знању, а наш народ каже. „чини добро - надај се, чини зло – спремај се“ или „од зла добро бити не може“. И то је то, и то су те велике истине и ја сам све те народне мудрости и поређења намерно уклопила у ткиво романа „Вода из камена“.

Без обзира што је то прича о чуду које се десило девојцици Милојки, по први пут моја књига нема једног главног јунака него се 23 лика смењују у књизи, они су различити међу собом и представљају различите политичке опције и различите слојеве. Представљају оне који нису видели а поверовали су, представљају и оне који су видели а нису поверовали и ти ликови се разликују међу собом као што се разликују уопште људи међу собом, и као што се разликовао њихов поглед на читав тај догађај.

Међутим, хоћу да кажем да сам први пут као једног од главних јунака; као јунака који хе просто подједнако важан као и Милојка, увела лик монаха Саве. Монах Сава је уствари оно што бих ја хтела да будем и он је просто оно духовно савршенство какво човек може да постане а чему ја тежим и, ја сам уствари своје најлепше молитве поклонила оцу Сави.

Док сам писала књигу „Вода из камена“ први пут сам се потпуно јасно суочила са тим колико је велика љубав Пресвете Богородице према људима, колико је велика њена брига за нас и колико је велика њена туга због наших грехова. Иначе, овај случај који се десио у Ђунићу је, колико ја знам, јединствен у православном свету а слични случајеви су се десили у католичким земљама; постоје три таква случаја које је признала католичка црква. Оно што је интересантно то је да се Пресвета Богородица увек јављала деци, да се најчешће јављала девојчицама, само једном је међу децом био и дечак, и да се јављала девојчицама које су отприлике биле оног узраста ког је била и Пресвета Богородица у тренутку кад је рекла Архангелу Гаврилу – нека буде воља Божија односно нека ми буде по речи Господњој, дакле кад је пристала да роди Сина Божијег. Увек су та деца била болешљива, сиромашна и необразована и то вероватно није случајно, односно сигурно није случајно јер ништа што се дешава по Божијој промисли није случајно. Ја тумачим да је то тако и због тога што, да се Пресвета Богородица са таквим неким објавама људима јављала само монасима – а јављала се и њима, или да се јавила ученим људима увек бисмо



могли да кажемо да су они то измислили са неким циљем да на неки начин служе цркви и вери, или да се то неке од њих причинило. Овако, кад се такво нешто деси деци, која уствари и не знају шта им се десило него тек накнадно дознају и схвате, онда то заиста просто сведочи о истинитости тих догађаја.

*Да ли се у следећим књигама може очекивати помјерање интереса према новим и све модернијим темама наше реалности?*

Ја мислим да, и кад говоримо о догађајима из најдубље прошлости, ми уствари говоримо о реалности због тога што се мења декор времена, али се људска природа не мења и у сваком догађају из прошлости могли би да се препознају и догађаји и прототипи личности из садашњости.

Дакле, не – нећу писати експлицитно књигу која ће се дешавати у садашњем времену. Наиме, ја на новој књизи радим већ готово пуну годину; започела сам је чим сам завршила „Воду из камена“ и мислим да ћу радити сигурно још годину дана. То неће бити књига која се дешава данас, то ће бити књига, ето толико могу да кажем, која се дешава у Цариграду у време Византијског царства, али кад је будете прочитали моћи ћете да уживате у једној заиста изузетној причи јер поново су у питању и истините личности и истинити догађаји.

Дакле, видећете да је све исто; да је исто било и онда и да је исто и сад, и да просто оно што се дешавало главној јунакињи мог новог романа, да је то оно што се дешава многима од нас данас. Поново ће главна јунакиња бити жена, поново ће књига припадати духовном циклусу и још увек нисам одлучила, нисам потпуно сигурна која ће бити форма – да ли ће бити форма као „Вода из камена“ или ће бити нека друга форма писања. То ћу да видим од септембра, кад седнем да пишем. Иначе, да би писала ту књигу ја сам у мају путовала у Цариград и озбиљно истражујем већ и у том роману.

### *О „Петкани“*

Нећу да вам кажем како ће нова књига да се зове, јер ја волим да причам само о ономе што сам урадила, а не о ономе што ћу да радим. Кад причамо о ономе што сам урадила хоћу да кажем нешто до чега је мени много стало. Наиме, ја желим већ неколико година да се „Петкана“ појави у свим православним земљама и изашла је у Македонији, у Бугарској, у Русији а пре једно месец дана објављена је и у Румунији што мене онако посебно радује. Иначе, „Петкана“ би требало до краја године, ако то не спречи економска криза, да изађе и у Грчкој тако да ја рачунам да би до краја ове године могао да буде остварен тај мој сан да се „Петкана“ појави у свим православним земљама.

## БОКЕЉСКИ КАЛЕИДОСКОП / Веселин Кљајић

Проф. др Веселин Кљајић

### КЊИГА ОД ЛЕГЕНДЕ И СТВАРНОСТИ

*У Боку Которску сам, признајем, залутао случајно, пре више од четврт века. И од тада јој се враћам изнова, увек у истом покушају и намерно да, како рече један од јунака из ове књиге, „не останем у сенци туге за недосегнутим“. Знам да су сви моји покушаји осуђени на нови повратак старој љубави - Боки.*

Зашто је настала ова књига? Настала је у нади да ћу можда ипак једног дана затворити круг, у нади да ћу причајући изнова неке старе, своје и туђе приче, приче из давнина, приче о неким градовима, људима, ризницама, манастирима, црквама, катедралама, улицицама, пјацама, палатама, приче измешаним вековима, културама, религијама, цивилизацијама, али без географија, без политика, без граница, без 21. века, покушати да затворим тај круг и испричам причу о љубави у једној књизи која је настала из љубави али и из пркоса и ината, у инат времену.

Није случајно да се књига зове Бокелски калеидоскоп. Старији међу вама сигурно знају шта је калеидоскоп. Мала, шарена, стаклена стварчица коју смо као дјеца окретали према сунцу и светлости и у зависности од тога како би је поставили преламали и добијали најчудесније облике боје, ликова и маштали. И ова књига саткана од легенде и стварности, од чињеница, емоција, докумената, записа, случајних разговора, озбиљних интервјуа, дугачких дружења као што је било са Војом Станићем, који се неће никада заборавити, а све са мирисом и укусом соли и Медитерана. Зато све ове приче, све ове, како би моје колеге новинари дефинисали, репортаже, интервју-портрете, можете читати како код хоћете, сваку појединачно или све одједном, књигзу можете читати испочетка на крај или обрнуто, или из средине, можете комбиновати ликове, палате, градове, ризнице сасвим је свеједно јер нећете погрешити ни у једном случају, јер све приче се завршавају у истој речи а то је Бока. И зато и такав наслов Бокелски калеидоскоп.

Говорити вечерас о овој књизи у тренутку када ми се чини да су малопре промакле сене Његоша или Симе Матавуља, у тренутку док знам да је изнад Шпањола и кад се све утиша као што сте се ви сада утишали, учини ми се да чујем некакве звуке са Канли куле, и када се сетим да су ме Момо Капор и Зуко Џунхур само двадесет метара одавде убеђивали „записуј, записуј, биће то једнога дана“, онда све то помало делује, мени бар, нестварно... Сви ти записи доживели су да се појаве у оваквом издању. А за то што књига изгледа овако како изгледа нисам крив ја, ја сам само записивао оно што су ми говорили и око ње се окупио један велики тим коме ја дугујем неизмерну захвалност. То су моји издавачи, Невладина фондација „Ђано Копривица“ и њен оснивач Никола Копривица-син, који су препознали важност ове књиге и учинили да она угледа светлост дана, потом наравно „Чигоја штампа“ и наш пријатељ Жарко Чигоја. Још један доказ да она два ока у глави можда тамо, с времена на време, могу да произу нешто овако лепо споља, а да ли је и унутра, то ћете ви проценити кад књигу будете држали у рукама. Захвалност дугујем и огромном тиму који је овде, јер ова књига је двојезично издање. Морам да споменем и фотографију



коју је радило троје људи међу којима је Небојша Бабић, као и моју пријатељицу Зорану Милошевић из Котора која нам је отворила двери многих палата и ризница и у Котору и Перасту и на Госпи, Светом Стефану и у свим местима која чине ову књигу, сем једног града коме се овдје јавно извињавам, Рисна, кога у књизи нема али кога ће бити.

Ми који живимо од књиге, за књигу, поред књиге и пут књиге, смо нека чудна врста људи па сам ја уместо на свадбени пут моју младу супругу довео вечерас овде на промоцију књиге, не без разлога, да и она осети оно што ја носим више од четврт века, не само у глави сада већ и у венама, неизлечиво, болесно, заражено, и да зна зашто је било важније писати књиге него радити неке друге комерцијалније ствари.

То што још седите овде доказује да спадате, као и Војо Станић, у посвећенике животу и уметности. Препознајем међу вашим лицима много таквих и желим да међу корицама ове књиге нађете, свако од вас, по један мали делић сопственог калеидоскопа.

**Проф. др Ратко Божовић**

## **ОТВОРЕНА ВРАТА ДРУГАЧИЈЕ, ЧУДЕСНЕ БОКЕ**

Интегралне верзије текстова објављених у периоду од 1995. до 2002. године, Веселин Кљајић је сабрао у природно заједништво, у целину која има унутрашњу кохезију која није настала само због тематске блискости ових текстова већ много више због ауторовог усаглашеног посматрања медитеранског света. У стварању слике тога света била је одлучујућа ауторова перцепција, његов сензибилитет и систем вредности. Дванаест засебних целина, жанровски различитих, сачињених од девет репортажа и три интервју - портрета чине јединствену сторију. И поре тога што је сваки текст заокружена целина, аутор је њиховим одабиром, редоследом у књизи, али и графичком опремом, од дизајна до врхунске фотографије, сачинио заокружену причу о Боки Которској. О њеним градовима, црквама и катедралама, трговима, људима, историји, садашњости, ризничком благу и културној баштини - сведоче они који то најбоље познају. У реконструкцији прошлих времена, аутору је од велике помоћи била историјска и културно-уметничка грађа, веродостојност архивских докумената. Историја, прошлост и судбина Котора, Пераста и Херцег - Новог преплећу се са временом садашњим. У овом Кљајићевом безмало “сентименталном путовању” укршта се, у ствари, сећање са заборавом, традиција са модернитетом, неминовност пролазности и лековитост памћења.

У настојању да што боље приближи мозаик векова, историјско наслеђе, боје, мирисе и укусе, дух и душу Боке, не случајно, аутор је уприличио неколико важних разговора. У Херцег - Новом, том приморском бисер- граду, налази се чудесан континент који се зове се Војо Станић. Он је готово већи од овог града. Од давнина у њему су обитавали најчувенији наши уметници. Довољно је поменути Петра Петровића Његоша и Иву Андрића. Данас је тамо најдоминантнија стваралачка личност Војо Станић. Без њега се не може ни замислити идентитет овог града, нити његова духовна вертикала и стваралачка поента. Од 1951. године, Станић живи у Херцег –Новом. Ту је у чувеној Уметничкој школи предавао вајарство, за које се везује његово првобитно академско звање. Прича се да је знао да уђе у учионицу кроз прозор. Изгледа да

је убрзо схватио да је сликарство његова стваралачка опсесија и зато му се трајно и свакодневно посветио.

Станић не воли да путује. Црно вино је његов омиљени напитака. Једрењем уметник даје одушке својој медитеранској души. Ту су његове оригиналне и неочекиване медитације. Станић је посве особена личност. То је потврдио, још једанпут, у разговору са Веселином Кљајићем. Он има свој свет и свој универзум. У њему је присутна и фантастика и подсвесно и несвесно и реално и надреално. Све је то преломљено кроз његово унутрашње огледало. Све је виђено његовим унутрашњим оком. На најбољи начин се одредио према себи у свом огледу о доколици. Он доколицу доживљава као услов за стваралаштво, као форму стваралачке тишине. Она му је омогућила “бјекство у сликарство”. У њој се најпотпуније приближава ритму своје природе, свом биоритму. У непосредној вези с доколицом су и његова тиховања, али и његове радости и узбуђења. Његова анти-досада. Све што чини удар на ништавило досаде и празнину тривијалног живљења. Сликара је градитељ хумора, искричавих и искошених ликовних призора. Поред тога, Станић сматра да је сликарство “насликана музика” али и поезија. Он каже: “Сликарство има тонове, има хармоније, има ритам, а све то има музика. Или поезија”. То је довољно за уметничку синтезу и уметнички доживљај, за снажну проживљеност. Све је то присутно у његовом сликарству. Станић је шармантан, духовит, интелигентан, ненаметљив и спонтан као природа.

Разговор са Милошем Милошевићем имао је другачију драматургију. Кљајићева разуђена радозналост суочила се Милошевићевом ренесансном личношћу и његовом невероватно богатом биографијом. То је биографија каква у нашој средини не постоји. У нарацији, без иједне боре, готово да није било неопходно ни постављати питања. Сугестивност сећања следила је животопис без премца. Његовим казивањем о Котору успоставља се континуитет прошлости са садашњицом. Посебну драж овог казивања чини његово проживљено индивидуално искуство: „Нисам хедониста, пре сам аскета. У сваком погледу. Ја сам и по свом филозофском одређењу које је најпре хришћанско – тако усмерен. Осим тога, не желим ничему да робујем. Храни, цигарети. Пушио сам, на пример, али сам престао, када је Ирена због болести морала да престане. Наиме, то је питање слободе и одрицања у име љубави. Јер, када смо себични? Када смо сувише слободни. Некога додирнемо, некога повредимо, на неке оставимо тешке ожилке. Или се то деси и нама. Зато се ја у свему умјеравам. Још од младости. И верујем да је то један од разлога виталности у мојим годинама. Али, немојте то погрешно разумети. Ја у свему уживам. У природи рецимо, силно уживам. У својој башти (иако тако неуредној), у каменим столовима које сам сам направио, у предметима који ме окружују и подсећају, у салону, књигама, успоменама, у својим унуцима. Дакле, једна унутрашња клима коју кад успем да уравнотежим – онда ме то усређује. Све понекад квари једино тај мој, изгледа превише интензиван рад.” Тако о себи сведочи господин Милошевић. Ту је и његова поента: “У раскошној природи Боке, са бројном породицом, дајући првенство духовним вриједностима, а препун истраживачких пројеката, провео сам диван живот”. Читаоцу ће постати јасно да господин Милош Милошевић данас представља синоним целокупног католичког (млетачког) наслеђа у Боки.. Из разговора постаје јасно зашто је

овај троструки доктор наука, полиглота, музичар, архивиста један од најбољих живих познавалаца овог дела Јадрана и уједно доживотни адмирал Бокелске морнарице незаобилазан консултант моћног Ватикана.

У Кљајићевом калеидоскопу нашао се и адвокат, господин Владан Лазаревић, власник палате Пима у Котору, Тре Сореле на Прчању, палате Бујовића у Перасту и којечега другог; пандан је Милошевићу, али у православној верзији. Пореклом из Рашке, преци Лазаревића у Котор су се доселили у IV веку, у време Немањића, а у Котору су присутни колико и палата Пима у којој и данас живе. То потврђују поуздани документи на које аутор ове књиге подсећа. А пре него што је уследило суочавање са Владаном Лазаревићем, Кљајић је записао о његовом оцу: ”Као бечки ђак завршио је медицину и, вративши се у Котор, поред своје праксе, основао: глинену индустрију, бродарско друштво, штампарију, па чак и лист „Бока“, чији је први главни и одговорни уредник био. Ако томе додате да је био и банкар, предузетник, а на крају и краљевски сенатор – слика о једном успешном, ренесансном човеку с почетка овог века – бива потпуна. Стога је још мање чудно што је један од првих послератних, которских адвоката управо његов син, господин Владан Лазаревић. А понајмање што породица спада у најбогатије и најугледније у овом крају. Ваљда и зато палата се (изворно: Пима) све чешће назива – Палата Лазаревић”.

Владан Лазаревић је изразито образован човек, полиглота, личност са великим утицајем у православном делу становништва, у чијој се кући и данас окупљају европске крунисане главе, наши Карађорђевићи, али и бројно европско племство, јер је и носилац грофовске титуле, и као такав, био је такође незаобилазан сабеседник.

У непосредном препознавању нашао се и госпођа Даринка Матић Маровић, која је очигледно изабрана као уметница и као жена. Она на сваком месту своју животну и професионалну причу обликује бојама Боке и Котора. То је видљиво и у њеном дијалекту и у сваком њеном наступу, у њеном окружењу, у свему што чини у јавном животу и на музичкој сцени. То је темељ њеног идентитета и њене људске и уметничке сложености. А кад се погледа стваралачки опус, професионални активизам и силовита творачка енергија ове наше музичарке, остаје готово носталгично савременику да се упита да ли ће се у нас поновити овако динамична стваралачка личност. То кажем због тога што је госпођа Даринка Маровић била прва жена декан и ректор у историји Срба, прва жена диригент, која ће прославити хорску музику широм света. COLLEGIUM MUSICUM је незамислив без њеног имена. То је само делић њене богате и стваралачки осмишљене биографије.

Тако су се, ето, на једном месту, у Кљајићевом тиму одабраних, нашли католик, православац, атеиста и жена-уметница. Оно што им је свима заједничко (осим неумитне чињенице да Воја Станић, Милош Милошевић и Владан Лазаревић имају по деведесетдве и више година), јесте да сви живе у палатама и кућама (Даринка Матић Маровић у стану) препуним артефаката, оружија, намештаја, скулптура, слика и других драгоцености. Све је то заједно



најшире материјално и културно наслеђе Боке. Кљајић, с разлогом сматра, да је њихово "примарно окружење" обличје "унутрашње" фотографије, која, у великој мери, одсликава њихов карактер и њихов менталитет. То, штавише, дочарава и њихов непоновљиви психолошки портрет али и њихову творачку оригиналност и индивидуалну различитост.

О тежини и захтевности овог Кљајићевог подухвата говори и чињеница да су живе легенде Боке одлучиле да аутора ових текстова пусте у своје домове и да се пред њим разголите – емотивно и духовно. Начин на који их Кљајић потом "облачи" сведочи о ауторовом искуству и умећу да своје саговорнике сачува и од њих самих, да читаоцу наговести њихова туговања, радости, породичне невоље, несвесне алузије, али и да сачини својеврстан мозаик њихових биографија у које су уткани мириси, звуци и емоције приморја. Пажљивом оку читаоца не може промаћи и да је на путу кроз ризнице, манастире, цркве и палате Кљајић имао водиче какви се ретко могу срести. А они су, баш они, искључиво овом аутору пристали да отворе врата недовољно познате, чудесне и другачије Боке. Зашто су то учинили? Па стога што су стекли потпуно поверење и у Кљајићеве мотиве и његове истраживачке замисли. Поверовали су му као човеку и као новинару – професионалцу; препознали су његову искреност и његову душевност. Веровали су да ће он знати да препозна оно што је битно и да ће то што је битно знати да обликује уверљиво, поштено и вродостојно. Пре њега ниједан новинар - са фотографом - није био примљен код господина Лазаревића, а никада пре Кљајићевог доласка новинарима није било дозвољено да уђу у већину манстирских ризница, нарочито не да снимају светиње попут Славне главе или кивота Св. Трипуна или артефакта у манастиру Прасквица. Слично је било и са црквом Светог Стефана у Котору, где се Веселин Кљајић, уз помоћ конопа спустио 20 метара испод пода постојеће цркве да би видео оно што други нису видели. Коначно, кад се види све без остатка, тек тада прави новинар о томе може да пише и сведочи. То се у овом случају и догодило.

Кроз све текстове ове драгоцене књиге провејава препознатљив ауторов креативни рукопис. Кљајић је опсерватор од нерва и талента, мајстор методичности. Као савестан хроничар, он ништа важно неће да пречује нити да превиди. Читалац ће с лакоћом запазити да у већини његових текстова постоје снажни наноси романтичних и романескних мотива. Ти мотиви праћени су проживљеним и прецизним казивањем без обзира да ли је реч о градовима, манастирским ризницама, палатама или људима. Суочен са кризом човечности, има се утисак да је Кљајић разочаран што је актуелна Кјеркегорова мисао о времену без вредности у коме све постаје улога и презентација. Хелдерлин је још одређенији: "Видиш занатлије, али не људе, мислиоце, али не људе, свештенике али не људе". Збиља, где је човек? А генерације које пристижу муку муче у достизању до свог идентитета јер делују као свет без меморије, без разазнавања шта је добро а шта није. То Кљајићу као професору универзитета и као интелектуалцу који држи до морала тешко пада.

А оно што наша јавност не би смела да превиди, то је да су овакве књиге (документарне репортаже и портрети) све - ређе. Без примеса актуелне политике, нових географија, сензационалног, скандалозног, ин, без личности са естраде, без ПР-а, без драстичних симплификација, данас се готово и не пишу књиге. Опште позната је чињеница да се све се ређе и у светској, а нарочито у домаћој штампи, али и у књигама, срећу документарне репортаже које од аутора захтевају, поред репортерског "ока камере" и талента, озбиљан истраживачки





рад, трагање по архивама, документацијама, "копање" по прашњавим документима и архивској грађи, што је све било присутно у методологији настајања ове књиге. А кад се узме у обзир да је већина текстова, који су се нашли у овој књизи, сачињена у време пре компјутерске ере, када је аутор морао да прочита на стотине страна адекватне грађе и докумената и да је морао да обави мноштво разговора да би написао било који текст из ове књиге, има разлога да му се упуте искрени комплименти, утолико пре што је можда и највећа вредност Кљајићевог подухвата заправо документарност као форма најприкладнијег трагања за истином.

Кљајићева прича "с душом" и рафинманом стиже с ону страну баналног постојања, с ону страну зла. Аутор не крије да је очаран Боком, можда највише оном Боком из давнина, из повеснице. Зато му и не замерам због егзалтација које су настале у једној непоновљивој и искреној перцепцији историје и судбине овог медитеранског чуда. Та егзалтација била је и оправдана јер је производила задовољство у писању, а сигурно производиће и радости у читању.

28. 07. (сриједна) 21:00

-----  
**НЕ ТИКАЈ У МЕ / Рајко Петров Ного**

**Желидраг Никчевић, књижевни критичар**

**УПИСИВАЊЕ У НАЦИОНАЛНИ СЛУХ**

***Не каже се узалуд да међу лирским пјесницима треба потражити имена која заиста омогућавају да се ослика нешто од основне душевне, духовне и политичке ситуације нашег времена.***

Захвалан сам што ми се још једном пружио прилика да говорим о Рајку Петровом Ногоу, јер је то онда прича о самим врховима српске лирике, јер Ного свакако припада најужој групи српских пјесника који су обиљежили последњу четвртину прошлог столећа. Притом, његов учинак видљив је и у оној ексклузивно-лирској равни, коју разматрамо с обзиром на естетску употребу и мелодиозност матерњег језика, и у равни етичко-идеолошких перипетија српске лирике, о којима већина наших савременика напосто нема шта да каже, или још горе: има – али се не усуђује.

Ево, међутим, пјесника који не само што је спреман да својим пјевањем свједочи, „да све што памти гракне над озраченом травом“, него је способан да нас повеже са прошлим свједочењима, да на истој тонској висини, уз исти егзистенцијални улог, настави фаталну матерњу мелодију. Не само да прими ту пошту издалека, него да на њу уредно одговара. И раније, наравно, Ногову лирику више од свега карактерисало је директно уписивање у национални слух и колективну меморију. Сада се креће још дубље, и даље, у постојбину личног бола. „Не тикај у ме“, то је наставак „Јечма и калопера“, веома логичан и природан – овдје се Ногова лирика згушњава и прочишћава до максимума. Овдје видимо како се језик Ногове поезије током времена страховито кристалисао, како су његове ријечи постале значењске и звуковне опруге које – и кад мирују – посједују огромну енергију. Ногов звукопис, то је густо трење



знаковља које понекад као да долази из неког другог језика, а долази, наравно, од искони – из богомначртаних ћириличких писмена.

Ко год се бавио Ноговом лириком, морао је регистровати страховиту зависност пјесничког текста од пјесникове биографије, па онда, у следећем кораку, и чудан манир да нам се при том отварању ускраћују баш оне најделикатније информације. Као да се унутрашњост пјесничког бића опирала самоспознаји и суочавању са властитим биографским трагом, и што се више опирала, то је гласнија и нервознија бивала манифестна структура тајне. Испод те ране Ногове реторике, међутим, без прекида се одвијао обрнут процес: помањала су се, док је глас бивао све тиши, скривена мјеста бола и трауме, душевна тетовирања која тајну истовремено прикривају и раскривају.

Ного је доиста аутентичан медиј овог колективно-личног прожимања, један од ријетких који још имају право да своју аутобиографску нит ушлићу директно у ткиво српске симболне економије.

Ногова очигледна тежња – да буде понесен струјом добре предаје – дословно евоцира родитељске мотиве: самоћу која се, после пуног круга, враћа тамо гдје су гласови већ утихнули, гдје налазимо само кристале некадашње топлоте. Као што угаљ гори само зато што је већ горео, тако и Ногов језик функционише само зато што је негдје већ функционисао.

Претходна Ногова књига (Јечам и калопер) отшкринула нам је врата за поглед у првобитне тајне пјесничке егзистенције, на веома дирљив и чинило се непоновљив начин. Глосариј „Јечам и калопер“ био је пут ка брисаном простору, тамо гдје смо већ били, гдје се може рећи само још: „Дрхти, дрхти, новорођени! У шуми, као у мајци, од сунца, вјетра, кише и снијега закриљен.“ Био је то чврст загрљај граfiје и биографије.

Филозофи кажу да у људском животу аутобиографска нит пуца чим се довољно намота према почетку. За нас постоји скривеност почетка, једно такорећи конститутивно слепило. Животну књигу не можемо прелистати уназад, да бисмо видјели одакле надолазе ријечи и реченице, него је то увијек лебдење пуно слутње, магловити осјећај који обавија све са чим се граничи. А Ного каже:

„Човек се враћа кући у домовину речи  
А реч уназад ходи у постојбину бола  
У кући које нема по сву ноћ неко јечи  
Миришу бор и јавор и растопљена смола  
Не могу тамо ући вазда ме неко спречи  
И за руку ме води оној која се збола.“

Онај који тако прелистава ране знаке својих почетака – који са таквом болном концентрацијом зарони у јечам и калопер сјећања – тај разматава и допуњава живи пергамент, побуђујући неизрециво саучешће. Управо та неумитна биографијска логика Нога је довела до књиге „Не тикај у ме“, за коју је био неопходан изузетан унутрашњи рад. Ногова исповијест ту се преплиће са ћириличким писменима са наших стећака, из средњег вијека, из Херцеговине. Пјесник је „белопчеланин који праши речи, покаменоване, крстате и твоје“. Сад бих се вратио на онај поменути Ногов звукопис, на густо трење и фасцинантно комешање пјесничког ткива, кад нам се на тренутак учини да иза поетског говора, иза слова, избија неки други језик, који подлијеже вишезначном дешифровању. Наиме, због директног контакта и прожимања са исконском словесношћу у Ногову лексику као да је неопозиво уграђен неки специфични

коријен-множилац, који се током пјесме самостално грана и развија. Као да ону дисајну, самогласничку страну стиха почиње да прстиже његова значењска, сугласничка страна. Као да на јединицу звучања долази више значењских јединица него што је то уобичајено. (Иначе, да и то поменемо: по Манделштаму, ријеч се не размножава самогласницима, него сугласницима).

Креће то од првог наслова („Отко сам поцрнио“) и траје до последњег („Крај наметне громиле“) – да би се из тијесно збијених сугласника ројила нова брујећа значења. Отуда могућност да се овдје скоро свака ријеч тумачи као да је изведена из неке друге ријечи – а све као да потичу од истог разгранатог коријена, све се неумољиво преплићу са завичајном топонимијом, и све су повезане са именима предака.

Друга стилско-језичка особина, која такође свједочи о изванредној, до сада невиђеној економичности Ногове лирике, јесу нагле скраћенице. Па и наслов књиге је скраћеница „Не тикај у ме“, и наслов прве пјесме такође: „Отко сам поцрнио“. Имамо онда редом: „Кад озго сине“, „Лакше ми је лежат“, „Због тога сам усто“, „Немој печал крит“, да не набрајам даље. Спонтана штедљивост која сваком поједином изразу даје властиту вриједност у Ногов стих се прелива са древних херцеговачких плоча, јер се ту нису баш расипала слова, и управо због ње, управо њеном снагом долази до баснословних мелодијских и значењских ефеката, на најмањем могућем простору, још редукованијем од онога из глосе „Јечам и калопер“ (коју Ного иначе сматра језичко-музичком кутијицом спакованом у 4 строфе).

Можемо то рећи и овако. Ако покушамо да издвојимо неку условну јединицу Ноговог пјесништва, онда је она по правилу некако дискретнија, економичнија него код других пјесника. Пажња се по правилу фокусира на тзв. ситниш универзума: оно мало сунца, глогиње, купине и драче, птичице, кошутица, шуљбе трске и свирале од зове, дроздић у шевару (који је „саслуживо“), розгве (које се крсте) зрикавци (који вјежбају опело), до оних борова калуђера и јела монахиња. „Просинула у модрини вреска / Кроз ковиље Тичица Небеска“. До оног камена, из пјесме „Свети Василије“, коме се пјесник директно обраћа, необичним вокативом („поспани камене с кога козе брсте“), прво њему, па онда у следећем стиху пчели, питањем: „С поља или с мора окле летиш пчело“. И све то однекуд сјајка, и однекуд се гласка, и у свему пребива исти Бог.

Тај топли разговор, то саучесничко ословљавање најмањих божјих творевина можда је понајвећи домет Ногове пјесничке религије. Човјек мора да се радује оваквом мајсторству, и могао би из њега да изведе понеки оптимистички закључак о нашој савременој лирици. Из тог сјајкања и гласкања, наиме, рађају се неисцрпне резерве храбрости, снаге и љепоте – које су нам потребне за свакодневно одржање у критичним тренуцима. Ного у српску лирику враћа неке притајене и заборављене аспекте, зато што он данас суверено влада прошлим богатством, што га одомаћује, зато што он умјетношћу језика стиже до лирске етике. Све је изразитији Ногов траг у звучном плетиву српске фантазије.

## Рајко Петров Ного

### ЦИЈЕЛА ЛИТЕРАТУРА ЈЕ ТО – ЧОВЈЕК СЕ ВРАЋА КУЋИ

Има међу вама најмлађе, а тиме хоћу рећи – најбоље публике и зато ћу прво рећи неколико пјесама за дјецу. Ево, рецимо, овај о коме је у песми реч, побунио се прије него што се родио, још док је био у стомаку. Ви данас не можете дјецу говорити да их доносе роде. Та деца се рађају са малом матуром; знају све. И сад тај који се родио тако наопако, као и свако модерно дете – он нема предрасуда...

Као што сте приметили, почео сам филозофски – по мени су деца заправо и највећи филозофи...

Ви сте се чудили што овај човек, који има шездесет и кусур година се измотава. Не само због бољег и млађег дела публике него и због тога што је Душко Радовић давно казао: „када нисмо више деца, онда смо ми мртви“, а рекао је и то да док сте деца онда живите пуним плућима и имате тај, да кажем, ерос живота. А када одрастете онда је најбоље да проживите са децом, својом или туђом, свеједно.

Говорићу и стихове из књига које су предходиле овој „Не тикај у ме“. Никчевић је поменуо песму која се зове „Човек се враћа кући“, а тако се зове и најновији избор изабраних и нових пјесама који је објавила Народна библиотека Србије, то јест Задужбина Десанка Максимовић. А заправо би се могло рећи да је цела литература - човек се враћа кући; шта је „Одисеја“ него то.

Желим сада и да се захвалим нашим љубазним домаћинима што су ме позвали на овај Сајам, али, на крају крајева ја сам у своме граду. Овај град је започео да гради Твртко али га је завршио Херцег Стјепан па ћу причу о овој књизи „Не тикај у ме“, ово допуњено издање започети баш пјесмом која се зове „Херцег Светог Саве“.

Један велики историчар написао је књигу, студију, докторску тезу о овом несретном владару и мене је веома зачудило када сам у тако озбиљној књизи нашао овакву реченицу: „Не бисмо се могли заклету у којој је вери умро“. Па, и под претпоставком да је био у некој другој, ако је дизао православне задужбине – биле су покајнице, то ето тако обична логика налаже. А тамо има запис, и сада стоји, красним ћириличким писменима – „Вала Христу Богу, Херцег Стефан ваздиго храм Светом Георгију и моли се њему да помоли се о мене грешном владици мојему Христу.“ Ја сам то сад распјевао...

Неке хиљаду деветсто седамдесет и, не знам тачно које године, питали Ива Андрића, гдје највише воли да борави, а он је знао да каже : „ Овдје ми је лијепо господине; ту негдје од Почитеља преко Требиња до ових крајева најбоље би било и живјети у старости“. Али можда ти који су записивали то што је Андрић рекао нису ни знали зашто је рекао, и зашто је кад смо стигли на једно мјесто уздахнуо „Ја пуста цркве и бијесних светаца; да ми се пуста Бога намолити“. А ту није било ни цркве, нити светаца – поготово не бијесних, и вјерујем да су се они који су то записивали у чуду питали да ли је овај пролупао. А он радостан, знао је што ми данас знамо - да је ту нађено парче једне плоче на којој је писано: „Ја жупан Мирослав градих цркву светаго Козме и Дамјана у својих селаш у дну велијега жупана славнаго Немање“. Као што знате, то је био Мирослав – рођени брат Немањин, за њега је и писано „Мирослављево јеванђеље“...



Уосталом ова књига спаја, како је један критичар написао, 12. са 21. вијеком. И како је један други велики пјесни казао – „гласови мртвих нису мртви гласови“...

Тамо гдје је моја мајка рођена, у Влаховићима код Љубиња, има црква из предкосовског времена, имају стећци високи по два и по метра а у средини цркве два су стећка – један је кнеза Влаћ Бијелића и на њему великим словима стоји, и дан данас се може лијепо прочитати: „А се лежи кнез Влаћ Бијелић, у својој цркви у светом Лазару. Чловече, тако да нијеси проклет, не тикај у ме“. То вам је одгонетка зашто се ова књига малкице необично зове. То је једна од чешћих порука на стећцима – не тикај у ме. Не тикај у ме – из страха да ће, ма колико стећци били тешки, да подигну тај стећак и да траже доле, мислећи да ће наћи злато и шта већ све не, и зато што је велика греота скрнавити гробове. А заправо, након оволиког времена, то – не тикај у ме значи – тикај у ме, скини праšину са ових слова, прочитај шта тамо пише; можда понешто има и за тебе.

О овоме кнезу Влаћу Бијелићу нашли су записе у Дубровачком архиву и тамо кажу како је он био робац. Робац – то значи да је онај који је робио људе, у робље их узимао па продавао; то је била економска грана у то вријеме, не каже се које људе ни какве, али ако је подигао задужбину умањео је своје гријехе. И не само да је он ту дигао себи задужбину, та црква се зове црква Светог Лазара – она је везана била за Четверодневног Лазара, онога кога је Христос васкрснуо (а онда се наравно након Косовског боја везала за нашег Светог кнеза Лазара), него је у тој цркви сахрањен и његов син Вукосав ( или Вукота ) Влаћевић. И пошто је црквица била мала и морала се проширивати тако је она, за појмове једног таквог малог мјеста какво је Влаховићи, и велика и лијепа и висока са врло необичним и врло лијепим стећцима.

Е сад, кад неко каже како је нашао у Дубровачком архиву да је тај Влаћ Бијелић био робац ту би ствар требало проверити и у Влаћа Бијелића архиву, али тај архив није сачуван. Тако је једном Светозар Кољевић красно одговорио на то кад је неки Рајнхард Лауфер, оптуживао србе за ово и за оно па је говорио како су приче о хајдуцима заправо величале насиље и како је такође многе чињенице о том насиљу нашао у Дубровачком архиву; онда је Кољевић одговорио да би требало то упоредити са хајдучким архивима да бисмо дошли до истине. А пошто нису хајдучки архиви сачувани, већ само пјесме о хајдуцима, то значи да је ријеч о поезији и да та ствар није тако једноставна како је тај Лауфер, односно Лауер замишљао.

А један од најљепших и најнеобичнијих записа стоји тамо негде у Поповом пољу у Ђедићима, и гласи овако: „Стах Бога молећи и зла не мислећи, и уби ме гром“ – то је крст Радоја.

Има тамо код Фоче, ако се крене Ђехотином, или је бар био уназад тридесет - четрдесет година, један красан стећак који су они пренели у Земаљски музеј, и зову га популарно „гост Милутин“ и фантазирали су о томе како је то неки богумилски свештеник. Што се богумила тиче, цитираћу из једне знамените студије – „Богумили су једна мала и безначајна секта иза које ништа није остануло“. А један други ауторитет у непрегледној литератури... рекла је : „Без размишљања могу да кажем да на средњовековним босанским стећцима нема ни једног, или, ниједног увјерљивог, херетичког знака“, што ће рећи да су сва знамења углавном народска и хришћанска. Шта пише на том стећку? „Ва име твоје, пречиста Тројице, господина госта Милутина билиг, родом Црничан. Погибе ино ( значи друкчије ), него ли милости божијеји ( него по милости Божијој ). Житије: А жих у часте босанске господе. Примих дарове од велике



господе и властеле и од грчке господе ( хоће рећи од српске православне господе ). А све видомо. ( а све је знано)“ .

Желидраг Никчевић је помињао још двије пјесме, или правио алузије на њих, па ћу да кажем и њих двије, што се ја шалим – два краћа сонета. Један се зове „Сунчевић“ – ово када су нам отели Сунце, након Косова а поново су нам га отели недавно; отимаће га још који пут...

Друга је „Коленовић“ У суштини је обрнута ствар – они који су били коленовићи су никоговићи, а никоговићи - коленовићи. Ови што су дизали стећке – углавном су се та презимена обрукала а онај што не лежи под никаквим каменом и чија је плитка рака заправо је сачувао веру ; зато је коленовић.

Врло чест мотив на стећцима је коло, и то је коло најчешће наопако, то је углавном посмртно коло. Шта би све значило коло могли бисмо причати до ујутру али оставићемо то за неку другу и бољу прилику. Овдје ћу поменути кола која су врло честа у мојој горњој Херцеговини. Јер како сам вам открио да ми је мајка са Влаховића код Љубиња, нисам вам рекао да ми је отац из Борија код Калиновика; Калиновика који није знаменит само по мени. А овде сам уплео тај мотив кола са оном чувеном „Женидбом Милића барјактара“ са оном Љепосавом, са оним како је на путу до младожење умрла па су је ту и сахранили; а можда она значи и понешто друго.

У овој књизи, као додатак, имају и фотографије и снимци свих тих записа да се види да ту ништа овај који говори не измишља него само преписује и додаје, јер стари је закон да кренете увек од оног документарног па документарном додате измишљено а измишљеном документарно, и на тој емулзији можда се и прави поезија; оваква или нека боља, свеједно.

## **ЦРНА УМЕТНОСТ : избор из поезије / Бећир Вуковић**

### **Желидраг Никчевић, књижевни критичар**

Парадигматични наслов „Црна уметност“ могао би се слободно протегнути преко Вуковићевог песничког опуса у целини. Њиме су прецизно евоцирани важни мотиви модерног песништва уопште, од Бодлера наовамо. Уметност, кажу, расте из тамних темеља; притом се не мисли на неке историјске неприлике, него на тамне темеље наших појединачних егзистенција, на митолошку ноћ која је увек у нама, а ако смо песници, онда и у нашим песмама. И зато Вуковић лаконски насловљава ствар: „Црна уметност“, са свим добрим и лошим последицама те изнуђене означитељске искрености. Уосталом, ни „Потпис свиленим гајтаном“ ни „Нечитач“ не звуче нарочито весело.

Глобални амбијент Вуковићеве поезије никад није био једнозначан. Ни сасвим урбан ни сасвим руралан, ни метафизички ни емпиријски, то је пре свега амбијент језика самог који пребира унутрашње дрхтаве струне – али се њиме отварају питања којима се можемо приближити тек са пуном свешћу о учествовању у ономе што се описује. Целом дужином фронта на сцени је већ пословична nelaгода изазвана апсолутном презентношћу песничког језика: апсолутна расположивост субјекта који нас по правилу баца у хаосу блиску аутономију, мимо рутинских протокола.

Код Бећира Вуковића врло рано до речи долази принцип априорне персоналости: екран душе преко којег стреловитом брзином промичу психолошки сегменти, а оштре лирске секвенце лепе се једна преко друге према диктату интензивног емоционалног тока. Описи се развијају у координатама номадизма или лебдења у месту, свеједно, праћени дикцијом која у истом даху прокламује екстазу и незнање.

Експресивност ове поезије остварена је изузетном динамиком фразе и распоредом свежих језичких енергија које се кроз песму гранају у непредвидивим правцима. Зачудо, та експресивност не нарушава дубљу логику језичког низа. Ништа ту није насилним путем одвојено од свог семантичког језгра, напротив. Мада су трепераве каденце црне уметности природно усковитлане и остављене да лебде, читаву драму на окупу ће понекад одржати једна једина брижљиво извештачена реч. Једна махиално а прецизно пласирана синтагма целу песму ће из недостојности реалног винути према пропланцима чисте лирике, према њеним терасама и мансардама, и подрумима такође, јер су и они у Вуковићевој верзији равноправан симптом иреалног просторног јединства песме.

Чисто и бизарно – тако гласи једна од Бодлерових дефиниција лепоте. Да ли је то парадокс: артикулишући своје гађење над збиљом реченицама које као да ни саме нису поштеђене извесног творачког непријатељства, Вуковић у ствари пева као узоран лексички радник, он записује фрагменте који су у његовој непрактичној и диктаторској машти већ искристалисани, или – како критичари воле да кажу – проживљени. А оксиморон је, да се подсетимо, темељна фигура европске модерне, њен еминентни стилем. Шта је друго „Цвеће зла“ него врховни предак „Црне уметности“ која, ево, проговара на крају следећег столећа?

Своју затворену финоћу ова лирика у доброј мери дугује песниковој снажној уобразиљи и сликовној фасцинацији. Па ипак, слике и призори су тако делотворни вероватно зато што су ту углавном праве речи и њихов прави распоред. Без подршке коју јој пружа језички рафинман машта је немоћна, а Вуковић песничком вештином подсећа на ловца који цени само неосвојиве трофеје – он неће посегнути за оним што је мноштву при руци и што је већ етаблирано.

Како писати о самоћи, љубави, пријатељству, апсурду, очају – а не изложити до краја властиту позицију, властиту психички апарат, властите ноћне море и надања? Управо та колебљива егзистенцијална димензија тера нас на метафоричко уобличавање живота, на распршену и готово шизофрену перцепцију, у којој се законито јавља нека врста мешања нивоа и бришу традиционалне баријере објективног и субјективног, битног и случајног. Имате само песму испод чије површине подрхтавају емоције и преплићу се чиста лирска стања, чекајући да буду обелодањена. И тада, међутим, њихова права постојбина остаје скривена у тами.

Вуковићева лирика поседује и специфичну митску димензију која кроз стихове промиче и тамо где је не очекујете. Овде песмом господари нека врста грубо-непосредног осећања живота, нека прилично варљива егзистенцијална сигнатура, и због тога су нам очи приковане за треперави психолошки екран, али је у позадини стално присутна и митска резонанца. Сваки приказ и сваки лик потенцијално је митски, и то не у апстрактном и далеком смислу мита, него

МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.  
„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес



у смислу да је сам живот митски, да је наша егзистенција митска. Живот у миту, рекао би Томас Ман.

Митско постаје сам гест егзистенције, сам облик живота, а живот по својој суштини песнички. Песникова егзистенција диктира сваки стих, као да је истовремено и први и последњи, и отуда тај упорни и увек разломљени патос дереализовања, та стална криза идентитета, која међутим производи идентитет песме.

На тој граници наш песник је веома усамљен, и то не само због сплета околности на које би се човек онда могао ефектно пожалити – то би била досадна прича о отуђењу и резигнацији – него је он сам себе осамио, да би чистије и храбрије запевао, да би био „јединствен“. Ако сад за тренутак напустимо превише инспиративан психолошки хоризонт и ствари осмотримо нешто хладнокрвније, установићемо да се овај рукопис расипа и брише за собом најважније трагове, као да му није стало до ауторства и трајања, што је у ствари доследно и адекватно доживљају света који писању мора да претходи. Кад кажемо „претходи“ – треба нагласити да се тај размак опасно смањује, да је постао готово невидљив. Кад се песнички живи, онда је и опасност увек ту. Послушајмо Хуга Фридриха: „Модерна је лирика налик великој, усамљеничкој, никад саслушаној бајци; у њеном врту има цвећа, али и камења и хемијских боја плодова, али и опасних дрога; напорно је живети усред њене ноћи и под њеном екстремном температуром“.

Програмирајући осећајност према властитом избору, Вуковић апсолутну оданост показује само према унутрашњем песничком диктату. Његове струне неће пустити ни гласа на захтев тренутка, нити ће проблематична колективна реалност из њега измамити пригодан стих. Дубински снимак неке неподношљиво болне и баналне честице живота, у магновењу заустављени призор лепоте и несреће – то би могао бити пулс живог срца ове лирике. Песнички рафинман Бећира Вуковића сурово је лишен патетике. Прозрачно ткање „Црне уметности“ због тога се може сматрати оправдано тешким интимним штивом, за ограничену употребу и повремено неразумевање. Уосталом, као да и сам песник то од нас помало злобно очекује.

СВЕЧАНО ЗАТВАРАЊЕ ТРГА ОД КЊИГЕ  
ДОДЈЕЉИВАЊЕ ПЛАКЕТА

*Као и на отварању манифестације - Трг препун заинтересоване публике, свечан, пун лијепог жамора и лијепих ријечи, као да чаролија књиге овдје и неће престати него се само, до наредне године, барем на овом тргу вратити у окриље Градске библиотеке и читаонице...*



О НАГРАДАМА ТРГА ОД КЊИГЕ СУ ОДЛУЧИВАЛИ ЧЛАНОВИ ЖИРИЈА  
Проф. др Горан Максимовић, Воислав Булатовић и Проф. Ратко Павловић који је и прочитао образложење Жирија.



**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



"Књига је одбрана од заборава, она свагдашња ризница идеја, умјетничких визија и искрених доживљаја. Књига је памтивијек и горди чувар традиције, онај племенити мост између генерација предака и потомака. Књига представља и онај најснажнији говор савремености, али и онај тихи глас разума у будућности. Књига је оно свагдашње пристаниште немирног и радозналост људског духа, у којем се мире сва противу рјечја епоха, те у којем вријеме не ратује са вјечношћу.

Руковођени том великом и племенитом мисијом књиге, обавезани искреним гласовима писаца и големим дужностима издавача, одредили смо се да плакете на „Тргу од књиге 2010 године“ расподјелимо на следећи начин:

За издавачки подухват године одредјелујемо „изабрана дјела“ Архиепископа цетињског и Митрополита црногорско-приморског господина Амфилохија ( прва два кола, 10 књига) у издању Светигоре са Цетиња.

За најбољу едицију године одредјелујемо „100 словенских романа“ ИП Архипелаг из Београда .

За најљепшу књигу године одредјелујемо „Технолигију еколошког грађења“, аутора Клауса Данијелса, у издању Јасена из Београда.

За дјечију књигу године одредјелујемо „Књигу за сваког дечака“ аутора Виолете Бабић, у издању Креативног центра из Београда.



**У име награђених захвалио је Гојко Божовић:**

"Са руба овог Трга отвара се један од најлепших погледа који се могу замислити. Исто тако и најбољим књигама се отварају погледи који се могу замислити и који нас превазилазе а овакви сајмови књига као што је овај у Херцег Новом, на Тргу од књиге који није само продајна изложба књига него и фестивал модерне културе и модерне књижевности јесу један добар начин да се

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



читаоци задрже уз најбоље књиге, и да им се те књиге преопруче на начин који је прихватљив и достојан.

У наше време многе су се ствари промениле. Књиге више не значе данас, оно што су значиле пре само неколико година, промениле су се околности у којима књиге читамо, променили су се они који књиге читају, изгледа да су се промениле и саме књиге. Те промене можда јесу велики изазов издавачима, да буду увек добри и увек на страни најважнијих израза модерне културе, модерног мишљења, модерног сазнања уопште, и ми и овде на Тргу од књиге, заправо учествујемо у том једном настојању, да књиге буду доступне читаоцима, да између њих остане веза која је непрекинута како је било у једној јако дугој и доброј историји.

У име добитника произнања, сајма Трга од књиге, захваљујем са посебним задовољством, и организаторима Библиотеци и Општини Херцег Нови. Наравно захвалност пре свега људима који су сајам организовали, онима који су сајам посетили и том посетом заправо и учинили да он буде час комуникације у коме људи воде комуникацију једни са другима и са књигом. "

**РИЈЕЧ НА ЗАТВАРАЊУ ТРГА ОД КЊИГЕ 2010**  
**Радован Божовић**

У име Организационог одбора „Трга од књиге“ захваљујем вам што сте у претходних осам дана испратили програме представљања аутора и издавача. Тиме сте потврдили да је Умјетнички савјет направио добар избор програма, а ми смо се потрудили да реализујемо тај програм, обезбједимо да се свака књига и аутор представи најбољим начин, а све то усклађено и са адекватним музичким тачкама. Боравак на овом лијерпом тргу испред Цркве Светог Архангела Михаила, је био уз књигу и ријеч људи од пера још пријатнији. Овај амбијент има своју специфичност и због тога је омиљена дестинација.: за писце, за издаваче, за критичаре, а посебно читаоце. Овдје је продефиловало доста љубитеља књига, али доста и оних који ријетко читају, већ су дошли на Белависту из радозналости, али нико се није покајао што је случајно или намјерно дошао да одгледа програм или обиђе штандове. Интересовање за књигу постоји, иако, све више немамо времена, све брже живимо, све је више начина трошења слободног времена, све је више електронских носача информација преко којих муњевитом брзином сазнамо све што нас интересује. Не морамо више да читамо читаву књигу јер је већ имамо препричану на неком сајту. Ипак, читање књиге је незамјенљиво, јер нам оно не даје само „суву“ информацију, шта се догодило на крају приче, већ нас учи да размишљамо. Читањем, књига нас увлачи у своје чељусти и тјера нас да се сами извучемо из ње до последње странице. Схватили смо да је нестанак књиге немогућ, да је најљепши осјећај држати књигу у руци, са књигом заспати, а на крају се и похвалити: „Ја сам то већ прочитао“.

Послије овог сајма и свега што му је претходило, можемо рећи да за књигу нема граница. Књига је савладала компликоване, а можда помало и скупе, царинске формалности. Зато се захваљујем свим издавачима који су се одазвали на наш позив да учествују. Испоштовали су законске обавезе са доста чуђења и невјерице, јер књига није обична роба за продају и она не би требало да има третман трговачке робе. На књизи се не може много зарадити. На књизи највише заради онај ко је прочита! Зато књига треба да буде доступна свима, на

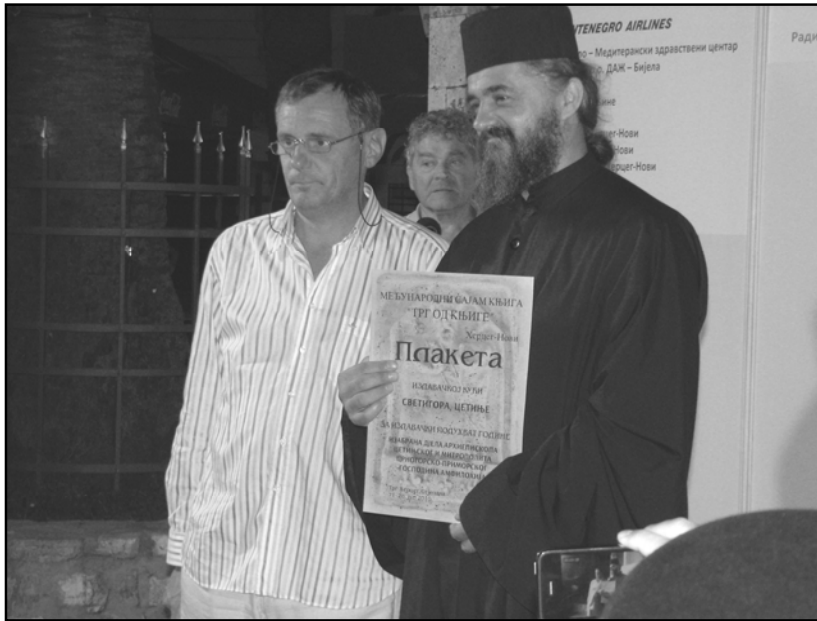
**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**

■ ■ ■ ■ ■

што лакши и најкраћи начин. То и јесте циљ нашег међународног сајма, да свима књигу још више приближимо. Да видите што је ново штампано. А ако сте на одмору, немојте се потпуно опустити, књига је та која једина смије да оптерети вашу мождану функцију.

Књига је темељ сваке умјетности. Прво се нешто напише у књизи, па се затим претвара у позоришну драму, филм, оперу, неко друго музичко дјело, пренесе на платно и слично. Зато је природно било да овај сајам отвори позоришни и филмски режисер господин Благота Ераковић, који је о књизи тако лијепо бесједио. Ја ћу поновити његове ријечи: „да само књига има топлину и да је књига живот сам“.

За будућност књиге не треба бринути из још једног разлога, на овогодишњем сајму је било доста најмлађих, те је дјечија литература била посебно тражена.



**РЕКЛИ СУ О ТРГУ ОД КЊИГЕ 2010.**

Херцег Нови је град у коме је култура ( Библиотека, трг од књиге) у самом врху (Стари град), изнад је само небо. Манифестација ће проћи, писци, преводиоци и издавачи ће отићи, али ћете остати ви, да својом мирноћом, сталоженошћу и топлином дочекујете нове... лепо је и несаборавно било дружити се са вама (**Светислав Травица, преводилац**)

Сваке године сам на херцегновском сајму књига и најважније је да он траје. То је истовремено и доказ његовог континуитета који је утемељен у духу и култури Херцег Новог и овог народа. Та манифестација је по свему изузетна. Има много сајмова књига и у земљи и у иностранству, али оно што се дешава на овом тргу и цијели тај концепт сајма чини га потпуно необичним и мислим да сваки човјек који, или као посјетилац или као учесник у културном програму овдје борави, он просто то доживљава као један духовни празник. Тако се и ја управо осјећам, и ово није никаква фраза... (**Будимир Дубак**)

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



Ја сам веома пријатно изненађен Тргом од књиге у Херцег Новом. Прво зато што је уопште криза издаваштва присутна на простору цијеле бивше Југославије, а поготово у Србији и у Црној Гори. Нарочито проблеми настају увођењем ових административних граница када су издавачи спријечени да се те књиге преносе из једне у другу државу и тако их представе публици. Међутим, сајам у Херцег Новом је чини ми се задржао своју традицију; успио је да очува квалитет не само представљањем издавачке продукције у земљама у региону, него и кроз организовање промоција односно књижевних вечери на тргу Белависта... **(Ђорђе Брујић)**

Врло сам задовољан, најпре зато што је тај трг заиста леп јер нисам могао да предпоставим да је то у тако лепом простору, и због ове цркве и због околних зграда, и због близине Библиотеке рекао бих. А, рекао бих опет најпре због људи који су наш слушали, а било их је сигурно тридесетак што је за овакве прилике сасвим довољно и, ако су то прави поштоваоци и љубитељи поезије – утолико боље. **(Живорад Недељковић, пјесник)**

Мени је Херцег Нови један диван простор и био сам искрено обрадован што ћу ипак опет овде доћи после паузе од неколико година. Без обзира што сам ја ту долазио увек у том неком фестивалском аранжману, заиста су те успомене остале јако пријатне и, коначно, једна од најзначајнијих награда која је покренула моју списатељску каријеру је „Златна мимоза“ за сценарио филма „Точкиви“ и баш је додељена на филмском фестивалу у Херцег Новом.

Мислим да је Трг од књиге заиста супер замишљен програм јер су сјајно спојени предиван амбијент и одлична локација и један програм који је на најбољи могући начин интониран када је ријеч о књизи и књижевности. **(Ђорђе Милосављевић, редитељ, писац)**

На сајму књига сам први пут и заиста ми се веома допало; заиста величанствена свечаност. Била сам на многим сајмовима књига али ово је на мене оставило посебан утисак због некаквог свечаног тона, можда и због цркве Светог Архангела Михаила, због звона... Заиста, све је у неком лијепом складу, и учесници програма, и планиране промоције, ријечју баш онако како и доликује књизи и сајму књига. **(Проф.др Јелица Стојановић)**

И вечерас се потврдило нешто што сам и осјећала, могла бих слободно рећи и знала; да Херцег Нови има духовност и традицију умних људи, срдачних људи, топлих људи... Да је то и архитектонски један град који просто у овом медитеранском миљеу дјелује као старина а опет је млад, град чије име кад поменемо сјетимо се манастира Савине и некако нас у истом тренутку подсети на Његоша који је ту био и боравио, и много је Херцег Нови значао у његовом животу. Ово учешће на тргу од књиге за мене је био један величанствен доживљај и догађај, а посебно сам почаствована што су организатор и Градска библиотека уприличили да у оквиру свечаног отварања буде промовисана моја књига. **(Проф др Лидија Томић)**

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



Ово је на Тргу од књиге заиста посебна атмосфера. Ја сам имао прилике да говорим о Његошу разним поводима али у затвореним просторима, а то је нешто сасвим друго. Ово је потпуно посебан доживљај због овог дивног мјеста, публике, организације, пријема. Не могу да сакријем своја лијепа осећања због свега тога али и због тога што је овај град био везан за Танаку, мог пријатеља, а и ја сам долазио... Долазили смо због Андрића и Његоша, једно лето смо провели у Ђеновићима и обишли смо Манастир Савина, ишли смо на Ловћен, на Цетиње... Вероватно је Танака мене тако приремао за доцнији подухват, превођење Горског вијенца... Увијек радо долазим у Херцег Нови, сада и на Трг од књиге (**Хироши Јамазаки Вукелић**)

Од како је прије неколико година у једном свом тексту у београдском НИИ-у, овај сајам, Трг од књиге, један од најзначајнијих послератних новинара, Богдан Тирнанић, назвао, једним од најважнијих културних догађаја које је имао прилику видети током године, право је задовољство овдје гостовати... (**Зоран Живковић, Полит**)

Посебно ми је част и задовољство што говорим у Херцег Новом – граду у којем су вероватно све медитеранске врлине, али и понека мана, заказале састанак. Ако би човек цео Медитеран хтео да види на једном месту онда би, вероватно, тај бисер Медитерана, са свим оним валерима које Медитеран кроз историју има, управо могао наћи у Херцег Новом; и од природних дарова а и од дарова које су људи овоме дивном граду подарили. Свака од ових грађевина није само грађевина од камена, него једна мисао, једна идеја која је уствари само у материјалу исказана. Из ње видимо дух, душу, срце градитеља у разним временима; неки су били док су градили у раскошном расположењу, неки су раскошно почињали а онда су нешто на брзину завршавали, и тако је текао тај живот... (**Проф. др Чедомир Чупић**)

Пре свега рећи ћу две дивне ствари, чудесне у граду каквог нема и сајму каквог ртакође нема, који се одиграва од девет увече па до дванаест и један иза поноћи трају књижевне вечери; што значи – не пишемо узалуд. (**Гроздана Олујић**)

Морам рећи да имам помешане утиске. С једне стране су то јако лепа, јако позитивни утисци везани прво за сам концепт Трга од књиге. Мислим да је јако добра идеја да у шпицу сезоне издвојите време посвећено књизи и мислим да је концепт фестивала у начелу јако добар; конципиран као сајам међународног карактера, продајни а да буде праћен и трибинама и разговорима о најзанимљивијим књигама. У позитивне утиске убрајам и то да ви изгледа ипак имате публику. Додуше она је промењива, али очигледно да има један број људи који, без обзира на временске прилике, долази, врло помно све прати и држим да су то оне добре стране.

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**



Кад је реч о слабостима, пада у очи да ипак није сасвим оправдан наслов – међународни сајам књига. Упадљиво је да имате мало, нарочито ових водећих издавача из региона. Ту пре свега мислим на водеће издаваче из Хрватске и Србије на које је, наравно, и ова читалачка публика предпостављам нарочито усмерена. **(Јовица Тркуља)**

Лепо је у Херцег Новом, као и увек. Пошто сам раније сматрала да је врло лепо и успешно, да се писци добро осећају, да су добри критичари, да је добар програм, да је публика просто заинтересована, значи има је, зато сам радо долазила раније, зато сам се радо одазвала и овом позиву и зато сам се и обрадовала што сам ту. Утисци су потпуно исти и доћи ћу врло радо опет. Има и оних који мисле другачије, мисле да свет и време почиње од њих и да све што је постојало у 20 векова људске историје није ваљало и да ће они сад све то да доведу у ред. То су људи малих знања и мале памети а великих амбиција и велике препотенције. Док год се овде буду одазивали писци и публика херцегносвки Трг од књиге биће прави начин оваквих промоција и право место. **(Љиљана Хабјановић Ђуровић)**

Овогодишњи Трг од књиге који се одржава у Херцег Новом већ дуги низ година је веома значајна манифестација, не само у овом делу Црне Горе и не само у овом простору у коме се говори српски језик, него и манифестација која би могла да заинтересује све оне који на неки начин критички мисле о нашој стварности и мало објективније ако је то могуће. Зато што она, колико сам ја видео, садржи различите елементе данашњег културног и друштвеног тренутка, јер се реперкутује једно на друго, то се некад не види, некад се види мало више. Чини ми се да је одлучујући утицај Савета Трга од књиге и да се водило рачуна о различитим садржајима који ће бити представљени на овој манифестацији али и на Тргу од књиге, мислим на различите издаваче који се представљају. То значи да је вођено рачуна о некој врсти равнотеже, у изесном културолошком смислу, затим о поетичком смислу кад је реч о књижевности и равнотеже у неком готово професионалном језичком смислу, мада у питању језика ту нема дилеме шта припада једној врсти израза шта другој. Људи који су предлагали програм су имали у виду све то и на један објективан и професионално заснован начин одређивали и одредили садржај овогодишње манифестације.

Манифестација је на једном високом естетском нивоу, високо књижевном нивоу а самим тим високом друштвеном нивоу. То може само да значи за ову средину и за ужи па и шири простор на који се ослањају писци из Црне Горе, Херцег Новог, из Србије и Републике Српске који пишу на српском језику. Ова манифестација може да буде значајна по ономе што је дух неког заједништва који се осећа код писаца који дођу, начина на који комуницирају са овом средином коју осећају као неку заиста непосредну, живу, стваралачку, критичку средину и то се види на сваком месту где се они окупе, где разговарају, где коментаришу и претходни програм и будући који се најављује. Мој утисак је да је ово једна од заиста реперезантивних манифестација које се могу одржавати у данашњим условима. **(Марко Недић)**

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**

■□■□■

Градио га је Твртко а завршио га Свети Стефан, и како год окренемо и како год административно и где год то припадало, они који су га градили оставили су неизбрисив печат. Ја чекам да на овим степеницама кад се пењемо на овај красан трг, код ове цркве Св Арханђела, буде враћен онај барелеф, односно факсимил повеље Тврткове о оснивању града.

Што се тиче самог сусрета, нема човека који се не обрадује прво том амбијенту и друго таквој публици. Било ми је задовољство, протекло је све са извесном акустиком и на обострано задовољство.

Такозвана висока литература, лепе књижевности, оне су одувек имале извештан постотак читалаца, хоћу да кажем ипак су то аристократске делатности у оном старинском смислу те речи. Занимљиво је да највећи број читалаца било у репресивним деспотијама. Тамо где нема могућности избора. Ово лудило које је захватило садашње доба претпостављам да ће проћи, јер откад је света и века народи су се по песницима препознавали; кад кажете Италија ви кажете Данте, кад кажете Енглеска ви кажете Шекспир, кад кажете Русија ви кажете од Пушкина до Достојевског... А ко су јунаци нашега доба, ви сами знате, боље да их не именујем. Будући да сматрам то нечим што је пролазно, и кризу читања ако она постоји, сматрам пролазним. Увек ће бити духовних људи који не живе један, већ стотину живота. Један свој мали и велики, драматичан и мање драматичан, баналан живот и оних стотину других који читајући живе. Литература је једина утјеха уз молитву и цркву која је човеку дата. Молитва и поезија су биле у једном синкретичком јединству и молитва и поезија и музика. Па су се онда раздвојиле и ево се упорно траже не би ли се поново срели. **(Рајко Петров Ного)**

**АНКЕТА *анкета* АнкеТа *аНКета* *анкета* АНКЕТА**

**Маја, студент**

Годинама већ долазим на Трг од књиге и једино што увијек прижељкујем је још више издавача, још више нових наслова и још више промоција... знам да то прије свега значи и више пара, али било би лијепо...

**Милош, туристички радник**

Што сма тражио и нашао сам, мајци Љиљану Хабјановић, дјевојци Паола Коелџа, једино за себе нисам нашао књигу, али то је нека стручна литература није било ни за очекивати да је нађем на овом сајму који иначе заслужује све похвале. Требало би га више рекламирати и у Тивту, Котору...

**Бранка, пензионер**

Нисам сваке вечери на Тргу и не могу да пратим све програме, мени би одговарало да Сајам траје дуже па да програми буду краћи... Шалим се, али било би лијепо када би макар и без програма Сајам трајао бар десетак дана...

**Лидија, службеник**

Нисам редовни посјетилац Сајма, али када дођем увијек се обрадујем што видим да је трг пун, да има младих људи, да су ту угледни писци... Ја нисам могла да пропустим сусрет са Љиљом Хабјановић и прилику да ми потпише књигу... Таква књига се након сусрета са писцем другачије и чита и чува

**МЕЂУНАРОДНИ САЈАМ КЊИГА - ТРГ ОД КЊИГЕ 2010.**  
**„Говори се о нестанку књига – ја вјерујем да је то немогуће“ - Борхес**

■□■□■

**Вукашин, инжињер**

Гост сам у Херцег Новом и случајно сам дошао на Сајам, али сам погледао програм манифестације и могу рећи да је баш озбиљно припремљена... Нисам још погледао штандове, а моја препорука је да на оваквом мјесту и у ово вријеме предност дате белетристици а не овако озбиљним темама која зехтијевају концентрацију и посебну пажњу и у затвореном простору ( *забиљежено на промоцији сабраних дјела Д. Јовановића*)

**Андрија, ученик**

Мени је најбоља била представа и Дејан Ђоновић.

**Ивана, трговац**

Имам мало времена да читам али волим да поклањам књиге... Љиљана Хабјановић је увијек добар избор, овог пута и Гроздана Олујић, слушала сам је мало па ми се учинила интересантном њена прича... Овај сајам треба подржати

□■□■□

◇ **Организатори Међународног сајма „Трг од књиге“**

**Општина Херцег – Нови**  
**ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег – Нови**  
**ЈУК Херцег фест**  
**НВО Књижевна заједница Херцег – Нови**

◇ **Извршни одбор:**

Радован Божовић, Невенка Митровић, Биљана Ивановић

**Савјет:**

Проф. др Мило Ломпар  
Др Горан Максимовић  
Зоран Живковић  
Гојко Божовић  
Јанко Брајковић  
Желидраг Никчевић  
Невенка Митровић  
Проф.др Драган Копривица  
Селимир Радуловић

◇ **PRESS служба и редакција Билтена "Трга од књиге"**

Витка Вујновић, Жељка Контић и Драгана Влаовић

**Градска библиотека и читаоница Херцег Нови**

**Tel: +382 31 321 900**

**+382 31 324 328**

**e-mail: [biblhn@t-com.me](mailto:biblhn@t-com.me)**

**web: [www.bibliotekaherceg-novi.org.rs](http://www.bibliotekaherceg-novi.org.rs)**